

MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

Rudolf Schwarz szakrális terei a kortárs valóság tükrében

STOGICA KATA

témavezető:

SZABÓ LEVENTE DLA

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Középülettervezési Tanszék, TDK 2023.

Kortárs építészet / Elmélet / Kritika

MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

I.....	
Témafelvetés	8
II.....	
Tanulmányút Rudolf Schwarz szakrális épületeinek nyomában	12
III.....	
modern, másik modern?	20
Rudolf Schwarz	22
Templom, mint archetípus	25
A Templom Építéséről	28
IV	
Épületelemzések	31
Annakirche	36
Trauerkirche St. Michael	42
Kulturkirche Heilig Kreuz e.V.	48
V	
Értékelés	52
VI	
Irodalomjegyzék	60

MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

Die Leere.

MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

Emptiness.

Üresség.

I

Témafelvetés

„Az építészet valódi tükrö az életnek. Csak az épületekre kell emelned a tekinteted, hogy érezd a múlt jelenlétét, a hely szellemét; [az épületek] a társadalom reflexiói.”¹

I. M. Pei

Az antik évszázadai alatt kialakult elegáns, arányos homlokzatok, logikus, őszinte térkapcsolatok, a román kor zárkózott, tömör formái, a gótika égbe törő csipkecsúcsai és a felvilágosodás korában a klasszicista oszlopokkal, pillérekkel ékesített timpanonos középületek, lakóházak híven reprezentálják az érárt, amelyben épültek. A neogótikus, neoklasszicista stílusok, a kor iránykeresése, múltba tekintése szintén a 18-19. század sajátja. De mi történik, ha a társadalom korábban nem is sejtett felfedezéseket tesz, vagy váratlan, robbanásszerűen érkező, múlni nem akaró válságos időket él? Vajon az épületeik akkor is valódi reflexiói a jelennek? Milyen eszközökhöz nyúlhatnak az építésszek, ha olyan változások történtek, amelyek fényében a múlt tanai, korábban működő képletei érvényüket veszítik, idejétmúlnak, képmutatónak és hamisnak hatnak? Hogyan lehet feldolgozni, ha olyan események zavarták meg a társadalom békés fejlődésének útját, amelyeket nem lehet elfelejteni, nem lehet kijavítani? Amelyek elszakítanak minket a múlttól, mind pozitív, mind negatív értelemben új fejezetet nyitnak történelmünkben?

A 20. század építészei nehéz feladat előtt találták magukat, amelyre legtöbbször a választ koruk rohamosan fejlődő, automatizálódó folyamatai között a puritán logikában, a gépek és az új anyagok, technológiák alkalmazásában látták. Mégis, számos eltérő választ adtak ugyanazon kérdésre. A széles spektrumról egyetlen építész műveit emelem ki: dolgozatomban Rudolf Schwarz templomépítő, urbanista, építész szakrális tereivel, azoknak elemzésével foglalkozom. Előremutató térszerkesztési elméletein és azokon alapuló megvalósult példákon, a speciális épülettípus és a modern kor emberének

¹ „Architecture is the very mirror of life. You only have to cast your eyes on buildings to feel the presence of the past, the spirit of the space; they are the reflection of society.” Jodidio, Philip – Strong, Janet Adams: Im Pei: Complete Works. New York:Rizzoli International Publications, 2008.

kapcsolatán keresztül szeretném megérteni azt a hozzáállást, mellyel a tanult, mélyen vallásos gondolkodó nem csak épületein keresztül válaszolta meg korának komplex kérdéseit, hanem publikációival másoknak is irányt mutatott a zavaros évtizedekben. Szeretném igazolni, hogy teoretikus írásai még ma sem veszítették érvényüket, következtetései ugyanúgy vonatkoztathatóak korunkra – ha követjük metódusát –, mint ahogy ő tudta a görög és római filozófiát saját korára értelmezni. Ezt megépült házainak bemutatásával szeretném alátámasztani.

„Ami a szakrális tér képtelenségét illeti, az üressége maga is kép. Paradoxon nélkül mondva: a tér és a határoló felületek, falak által formált adekvát üresség nem pusztán a látható kép tagadása, hanem annak ellenpólusa. Ez olyan, mint szavak után a csend. Amint az ember nyitottá válik rá, titokzatos jelenléte érez benne. Olyan aspektusait tárja fel a szakralitásnak, ami túlmutat a formán és a koncepción.”²

A modern kort megelőző századok templomépítésében elképzelhetetlen lett volna, hogy a tér vizuális kiüresedéséről beszéljünk, ám a 20. században jelentősen ártértékelődött a hagyományos szimbólumok, térstruktúrák megítélése, elfogadottsága és szükségessége. A modernista építészet szerteágazó irányzatainak egyik közös alapvetése, hogy el kell hagyni az öncélú díszítéseket. De vajon egy szakrális épületben is öncélú a díszítés? Dolgozatom felvetése, hogy Rudolf Schwarz templomaiból nem hiányoznak azok a szükséges elemek, amelyek megjelennek akár egy vidéki klasszicista kápolnában, nagyvárosi plébániatemplomban, vagy gótikus katedrálisban. A német építész az előremutató elméleteivel alátámasztott modern építészeti nyelvezeten fogalmazza újra, és saját korának az eszközeivel jeleníti meg a történeti templomterekben tapasztalt magasztos atmoszférát, pátoszt.

Kutatásom során több léptékben is vizsgálom a címben feltett kérdést. Számomra egy épület kiüresedésének, egy tér elnémulásának az elsődleges oka a tervezés összetett folyamatában, döntéseiben keresendő. Ha az épület, nem a hibás koncepció, a nehezen használható, kényelmetlen terek miatt veszíti el egykori látogatóit, akkor a válasz gyakran a társadalmi-, gazdasági probléma lehet. Igyekszem ezeket feltárni, megvizsgálni, mely folyamatoknak milyen hatása volt a megismert szakrális

² Guardini, Romano: Die Sinne und die religiöse Erkenntnis. Zwei Versuche über die christliche Vergewisserung. Würzburg: Wekbund Kiadó, 1958. 76. o. (a szerző fordítása)

terek használatára, létezik-e olyan építészeti eszköz, képlet, amellyel lehet javítani ezen épületek és funkciójuk – legyen az az eredeti, vagy új, profán,- túlélésének esélyeit.

Dolgozatom felépítése annak a folyamatnak a leképeződése, amely mentén megismertem a kutatási témám különböző rétegeit. Az esszé fő fókuszának meghatározása közben már megjegyeztem a legfontosabb címszavakat, megismertem a legfontosabb forrásokat, bele-bele olvasgattam, de nem voltak átfogó ismereteim Németország háború utáni építészetéről. A tanulmány készítésénél tudatosan törekedtem arra, hogy minél változatosabb forrásból szerezzek információkat, így a kutatásom esszenciáját a nyári németországi utazásom során gyűjtött ismeretek adják. Bejártam Rudolf Schwarz 14 szakrális épületét, beszéltem papokkal és a nap mint nap ezekben a terekben dolgozó egyházi alkalmazottakkal. Láttam a különböző közösségeket, hogyan lakják be Isten házáat, magam is megtapasztalhattam azoknak békés, csendes atmoszféráját épp úgy, mint a nem mindennapi használat mozgalmas, zibongó közegét.³ Hazaérkezve, olvastam a modern kor építészetéről, a másik modernről, a szakrális terekről és azok tipológiájáról és tervezésük filozófiai háttéréről. Gyakran forgattam Rudolf Schwarz több könyvét, valamint a róla írt tematikus, monográfiai köteteket és tanulmányokat, segítségemre volt több pap és praktizáló építész, akivel a hazaérkezésem után leveleztem, vagy telefonon beszéltem.

Az úti élményeim summázása után a tervek, az épületek pontos megértéséhez az életrajz azon aspektusait és azokat a személyeket emelem ki, akik formálták, hatást gyakoroltak Rudolf Schwarz építészeti szemléletére. Élelművének térbeli és időbeli kontextualizálása után bemutatom a templomépítészet legfontosabb elemeit, kötöttségeit, majd azt, milyen jelentős változás következett be a szakrális építészetben a 20. század második felében.

A források és a személyes tapasztalataim alapján elemzek három Rudolf Schwarz épületei közül, hogy bemutassam, elméleti tételeit hogyan tudta átültetni az ötvenes években megvalósult épületeibe. A frankfurti St. Michael szép példája a Szent Út⁴ tipológiájának, a bottropi Heilig Kreuz monumentális

³ A kutatás a KÖZTI Zrt. és a Vikár és Lukács Kft., a Középülettervezési Tanszék Támogatói körének tagjai támogatásával valósult meg.

⁴ Sacred Journey: The Way. In: Schwarz, R.: C. I. 114-153.

terében pedig az ötödik formát, a Sötét Kelyhet⁵ ismerhetjük fel. A düreni St. Anna templom összetett forma, amely a Nyitott Gyűrű⁶ egy érett példája.

A helyszínen, a templomokba, jelen elemzéseimben azokat a részleteket, képeket keresem, amelyek igazolják, vagy cáfolják a modern kor templomaival szemben újból és újból megfogalmazott kritikákat, az épített tér ürességére, ridegységére és használhatóságára vonatkozóan, megkérdőjelezve emberközpontúságát. Ezeket az épületeket a nyári tapasztalataim és Rudolf Schwarz saját leírásainak fényében elemzem, párhuzamba állítva a mai használattal és a mai használók által mesélt élményekkel.

Valamennyi fejezet az utolsó, központi kérdéskör tárgyalásának előkészítését, összetett problémájának megértését szolgálja. Úgy hiszem, hogy a dolgozatom fő vállalása, az egyedi gyűjtésen – találkozásokon, beszélgetéseken, levelezéseken, személyes élményeken – alapuló fejezetek, amelyben Rudolf Schwarz megismert épületeinek kortárs használatát, olykor megdöbbentő jövőképeit mutatom be.

⁵ Sacred Cast: The Dark Chalice. In Schwarz, R.: C. I. 154-179.

⁶ Sacred Parting: The Open Ring. In: Schwarz, R.: C. I. 67-94.

II

Tanulmányút Rudolf Schwarz szakrális épületeinek nyomában

1 építész. 1 hét. 2 ország. 9 város. 14 templom. 32 vasúti átszállás. 3485km. 3528 fénykép.

„A 'fény-képek'⁷ az építészet bemutatására alkalmatlanok. Nem alkalmasak a terek megjelenítésére, a felismerhetetlenségig eltorzítják azokat.”⁸

Hogy valódi képet kaphassak Rudolf Schwarz modern templomainak állapotáról, használatukról, elutaztam – Bécsen keresztül – Németországba, így nem csupán statikus kivágatokról, részleteket bemutató fényképekről ismerhettem meg a házakat, hanem oly módon tapasztalhattam meg azok tereit, ahogy azt az építész igaznak érezte.

A következőkben az utam legemlékezetesebb fragmentumait gyűjtöttem össze Béctől, Frankfurton át Kölnig. A leírások nem az épületek részletes megismerését szolgálják, olyan impressziók, emlékfoszlányok ezek, amelyek jelentős mértékben befolyásolták, formálták a véleményemet, segítettek kikristályosítani az elképzelésemet a kutatás fókuszát illetően.

Az utam első állomása Rudolf Schwarz hazánkhoz legközelebb található épülete, a bécsi Szent Flórián templom (Pfarrkirche St. Florian, 1963.) volt. Ismertem az utcát. Képekről már ismertem a templomot, pár éve egy bécsi látogatásom során el is sétáltam előtte, azonban akkor észre sem vettem. A figyelmes járókelő számára kétségtelen, hogy amikor elhalad a Wiedner Hauptstraße 97. szám mellett, akkor egy különös, modernista középületet lát. A ház monumentális, tagolatlan tömege, a megszokott, ismerős ritmikájú és méretű ablakok hiánya talányossá teszi a nagyméretű épülettömeg városi jelenlétét. A

⁷ das Lichtbild (magyarul fény-kép) régies kifejezés, nehezen fordítható magyar nyelvre, a hétköznapi nyelvben nem használják.

⁸ Schwarz, Rudolf: Kirchenbau: Welt vor der Schwelle. Regensburg: Verlag Schnell und Steiner, 2007. 6. (a szerző forítása)

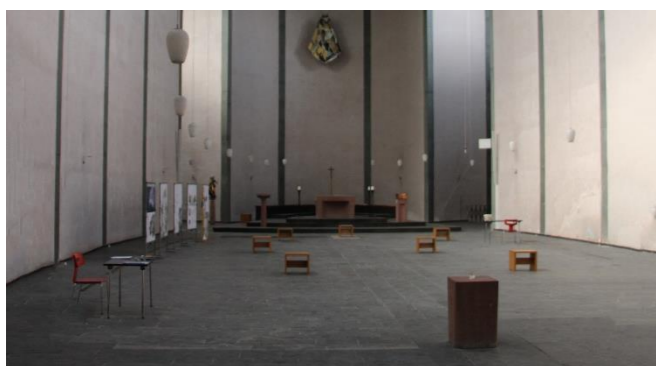
nyári tanulmányutam németországi állomásai

a bécsi St. Florian templom oldalhomlokzata

a bécsi St. Florian új orgonája, mögötte ólomüveg-fal

hangulatképek a frankfurti St. Michael templomból

főhomlokzaton az apró ablakok összeállnak egy keresztté, így jelezvén az épület szakrális funkcióját. A megszokott torony – amelynek a csúcsán helyet kaphatna a rendeltetést egyértelműen definiáló kereszt – hiányzik.

Az oldalhomlokzatok, mintha finom csipketerítőként omlának a szakrális térre, különleges textúrájukkal ölelik körbe a főhajót, míg a két mellékhajó merevebb, pilléres struktúrája oldalról fogja közre a középső kubust. A festett üveg csodája, hogy a homlokzaton semleges színekkel, alig észrevehetően jelenik meg, míg a belső tér atmoszféráját az üvegen átszűrő fény káprázatos árnyalatokkal teszi nem evilágivá. Körbetekintettem a templomon. Az oldalhomlokzatok vibráló színekkel megfestett szövete után alig vártam, hogy megfordulva láthassam a főhomlokzaton megismert hatalmas keresztet kirajzolódni. Megfordultam. A várt katarzis azonban elmaradt. Hiába a monumentális forma, hiába a vibráló szín, a falfelületet az új orgona uralta. A 375 négyzetméteres üveglak meghunyászkodva állt a háttérben. Megdöbbentő volt látni, ahogy a templom leghangsúlyosabb eleme egy utólagos módosításnak köszönhetően többé már nem is volt észrevehető. A kutatásom során Rudolf Schwarz többi épületénél is találtam olyan hangsúlyos, központi elemeket, amik a korábbi dokumentációkon nem szerepeltek. Innentől kezdve különösen figyeltem az eredeti koncepció, a tér és az új elemek kapcsolatát. Ez már rögtön az első meglátogatott épületnél egy olyan aspektusa volt az utazásnak, ami váratlanul ért.

Másnap, a frankfurti Szent Mihály templom (Pfarrkirche St. Michael, 1956.) látogatása előtt, a bécsi tapasztalatokkal felvértezve, az épületet még csupán kívülről szemlélve, ismét azt hittem, hogy nem kell semmilyen váratlan, megdöbbentő jelenségre számítanom. Tévedtem. Ez már akkor kiderült, amikor beléptem a szakrális térbe. A templom üres volt. Csak néhány profán bútor volt a grandiózus térben. A funkció, a szakrális tér átalakulóban volt.

Frankfurtban, mint egész Németországban és általában Európában is, csökken a keresztények száma. Az egyház nem tudja az összes ingatlant fenntartani, a hívek oldaláról sincsen igény ennyi szakrális épületre. Mi több, ha választhatnak, szívesebben járnak vasárnaponként egy gótikus katedrálisba vagy egy barokk térbe, mint egy modern épületbe. Az egyházi referens, aki beengedett az alig használt templomba, elmesélte, hogy Frankfurtban tematizált templomterekkel tudták mérsékelni a kiürült intézmények problémáját. A kiüresedő templomok kapnak egy ideiglenes funkciót, amely, ha működik és életképes, akkor a próbaidőszak után jelentősebb beavatkozásokkal is igyekeznek az új célnak megfelelően formálni a teret. A frankfurti Szent Mihály templom ma gyásztér. Az idelátogatóknak a trauma feldolgozását, a gyászolás folyamatát segítő programokat szerveznek, melyeket 2 év múlva már új, különleges közegben

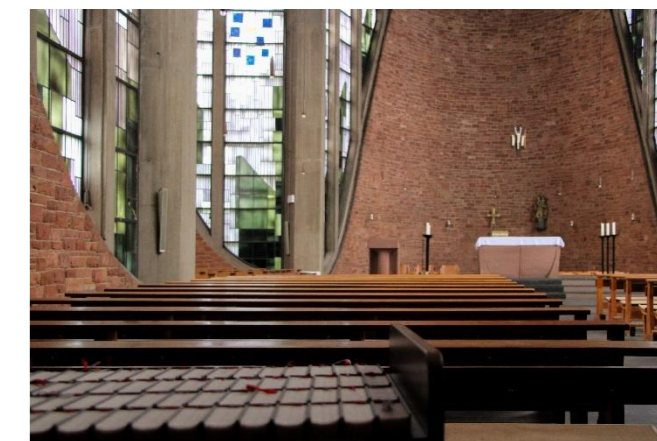
tarthatnak. Már elkezdődtek az átalakítás előkészítő munkálatai, ennek során a látszó vasbeton vázas téglapépület több homlokzatát is meg fogják nyitni a külvilág felé, így egy tágas, fedett-nyitott tér alakul ki, amely temetkező-, találkozó-, gyászoló tér lesz.

Az engem kísérő referens, Ralph Messer szavai váratlanul értek. Megdöbbentett az újító gondolat, annak ellenére, hogy logikus és szükséges reakció a szekularizáció folyamataira. Ahogy a találkozónk után csendben sétáltam a templomban, elgondolkodtam a plébánia progresszív hozzáállásán. Számomra nagyon pozitív tapasztalás volt, hogy Frankfurtban a katolikus egyház nem ragaszkodik a megszokott képlethez és volt bátorságuk meditációs-, művészeti-kulturális-, vagy éppen ifjúsági- és gyász-templommal kísérletezni. A közösség is nyitott volt az új funkciókra, és az elmondások szerint aktívan használják a régi-új tereket.

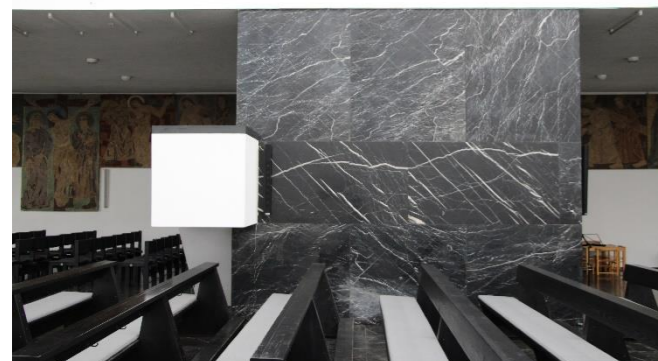
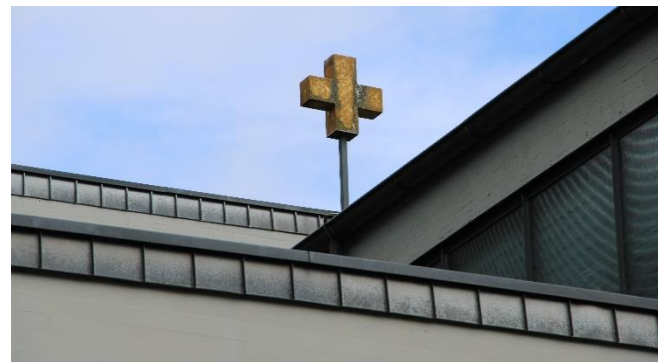
E két szélsőséges példa után Saarbrüchenben Mária Királynő temploma (Kirche Maria Königin, 1959.) csendes, fenséges volt. Kiegyensúlyozott volt. Nyitva volt. Nem változtatták meg az eredeti terveket, nem került be a szakrális térbe új elem, amely megzavarhatná a térszervezés elvét. A hozzá kapcsolódó egyházi könyvtárban fiatalok üldögéltek. Beléptem a békés templomtérbe. Ez volt az utam során az első tér, ahol nem vonta el a figyelmemet semmi az eredeti témafelvetésemről, el tudtam mélyedni a gondolataimban. Meghitt csend vagy sivár némaság? Körbenéztem a nyugodt térben. A fa- és terméskő burkolat, a festett üveg meleg sárgás, zöld motívumai megnyugtató, otthonos légkört teremtettek. A vasbetonpillérek sem keltettek rideg érzetet, a nyílásoknál az íves vasbetonkeretek vonalai lágyan, de határozottan irányítják a tekintetet. A hangsúlyos elemek egyértelműen az íves üveglakok. Nem szikrázó színeikkel hívják fel magukra a figyelmet, mint a bécsi templomban. Formái elgondolkodtatnak, mindenkiben elindítanak egy asszociációt, egyéni gondolatmenetet, míg kisebb momentumaiban, szegmenseiben el lehet révedni, fő formái végül mégis egy irányba vezetik a szemlélődő embert. Csendben ültem. Ez lehet az a tér, amit keresek? Először úgy éreztem, megfelelő arányban vannak jelen mind a hagyományos, szakrális elemek, a profán látszó épületszerkezetek, a hagyományos anyagok és formák, mind az előremutató térszervezés, nincsen felesleges dísz, aranyozott ornamentika, vagy voluta. Lehetséges. Ám mégsem éreztem úgy, hogy ez lenne az az ideális, példaértékű tér, amelyben megtestesül a 20. század hiteles reflexiója, ahol az építész kortárs eszközökkel tud egy olyan emelkedett teret teremteni, ami az Istennel való egyéni és közösségi kapcsolatteremtés formáinak, ceremóniáinak illő és üdvös közege.

hangulatifestő koncepcióterv a St. Michael átépítéséhez

Maria Königin szakrális terének részletei

részletek Rudolf Schwarz az aacheni templomairól

a düreni Annakirche egyetlen homlokzati megnyitása

Saarbrückenből nagy elvárásokkal érkeztem Aachenbe. Itt két épületet szerettem volna meglátogatni. Rudolf Schwarz talán leghíresebb templomát, a St. Fronleichnam templomot (1920.), amely megtesztésíti mindazt, amiről korai elméleti írásai szólnak. A másik templom a Szent Bonifác (St. Bonifatius, 1964.), amely a képek alapján az érintett házak közül a legizgalmasabb összetett belső szerkezetű, melynek vertikálisan és horizontálisan is tagolt struktúráját a térbe belehasító gerendái alakítják. A nap elején – a nagyobb hírnévnek örvendő Szent Fronleichnam templom előtt – szerettem volna meglátogatni a külvárosi Szent Bonifác templomot. Hiába értem oda a hirdetett nyitvatartási idő elejére, hiába kopogtattam minden ajtón, hiába nyomtam meg minden csengőt, a templom súlyos kapui zárva maradtak.

A sikertelen próbálkozások után északra indultam a szemerkélő esőben. Először a Rudolf Schwarz utcát vettem észre. A monumentális templom, ez a hatalmas fehér test olyan alázattal simult bele a körülötte álló épületek halmazába, hogy amíg el nem hagytam az épület sarkát, észre sem vettem az égbe törő harangtoronyt, a több emelet magas grandiózus főhajót. A bejárat nem volt nyitva. Felkészítettem magam a következő csalódásra, a következő sikertelen látogatásra. Ekkor láttam meg egy elázott lapot, amin az ideiglenes bejárat iránya szerepelt. A hátsó ajtón át bejutottam. Tudtam, milyen térbe érkezem. Azt hittem, ismerem az építészettörténet-előadás diáiról. Fehér falak, fekete padló, fekete padok, négyszögletes ablakok, ahol beáramlik a fény, ezzel életre keltve a transzcendens teret. Mégis, megdöbbentett a hatalmas fehér űr. Elgondolkodva néztem körbe. Kimentem. Újra bejöttem, ezúttal a főkapu irányából. A szűk bejárat tér, a kisebb belmagasságú mellékhajó finom átmenetet képezett a profán világ és a szakrális tér között. Megnyugodtam. Kiléptem a főhajó grandiózus terébe. Az égbe szökő fehér falakon lágy árnyékot vetettek a függő lámpák, az ablaküvegen megcsillant a napfény. Most egy békés teret láttam, ahol semmi nem vonja el a figyelmemet arról, ami igazán fontos. Már nem éreztem ürességet, már nem ijesztettek meg a fehér falak, a csend.

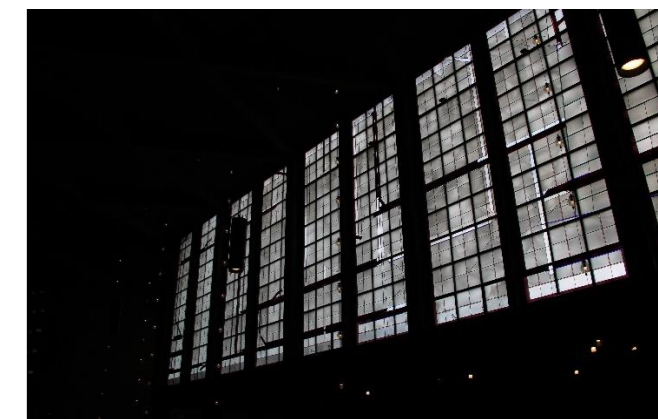
Az előzőleg meglátogatott épületek mind nyugodt, külvárosi környezetben állnak. A düreni Szent Anna templom (Annakirche, 1956.) a kisváros szívében áll, a második világháborúban megsemmisült elődje helyén. A korábbi templom története nem marad rejtve, a harangtoronyban ma múzeum található, a templomtérben pedig egy egyháztörténeti kiállítás. Az előcsarnokban egy kis szuvenírbolt, míg a templom északi oldalában, talán a sekrestyéből nyílván, egy kávézó bújjik meg. A templomot apránként belakta a kisváros. A belső tér formái szintén eklektikusak, a padló szabályos kőlapjai, a korábbi templom

beépített szabálytalan téglái, az oltár mögötti falon felkúszó életfa rendezett üveglevelei, a karcsú oszlopok, a széles pillérek, az egymást keresztező vasbeton bordák, a hálószerű vasbeton kupolák, a déli oldal hatalmas szabályos raszterű ablaka, a grandiózus orgona, az oltár mind-mind hangsúlyos elemek, amelyek csak szépen lassan rendeződnek harmóniába a türelmes szemlélő számára.

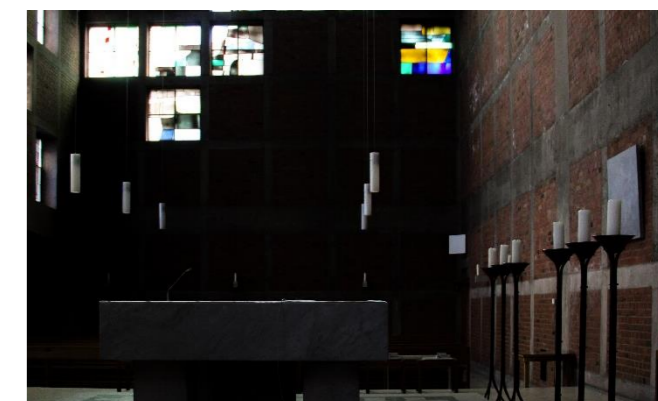
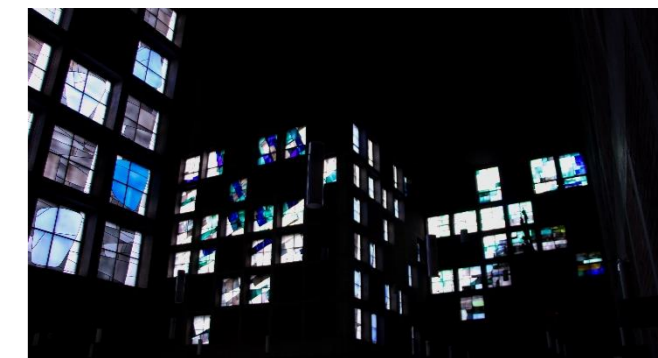
Köln volt az utazásom végpontja. Odáig még 4 város 4 teljesen eltérő stílusú és térszerkezetű temploma volt hátra. Essenben a St. Antal templom (Kirche St. Antonius, 1959.) hatalmas tömegének eltérő méretű kubusai sorban, egymás után bukkantak elő a fák közül. Ha nem ismertem volna a pontos címet, újfent nem azonosítottam volna magamban, hogy ez egy templom. A bejutás ismét nem volt egyszerű. A központi tömeghez, a liturgia elsődleges helyéhez tartozik egy kápolna, amely annak az oldalából nő ki. Zárva volt. A templom főkapui és a kápolna ajtaja is. Már több kört tettem, mire megtaláltam az oldalbejáratot. Ez is zárva.

Segíthetek?–kérdezte a hátam mögött egy férfi. Legnagyobb szerencsémre a plébánia papja volt, aki később, saját szabadidejében készségesen végigvezetett a szakrális tereken. Elmesélte, milyen volt az első tér-élménye az esseni St. Antoniusban, milyen a hívek első élménye, amikor belépnek az először dísztelenné tűnő templomtérbe, majd hogyan kötik össze pozitív élményekkel, hogyan fedeznek fel megkapó részleteket a térben és az hogyan válik sajátjukká, hogyan szeretik meg. Megkapó volt, amikor a pap lelkesen mesélni kezdett a modern kor építészetéről, Rudolf Schwarzról, még egy anekdotát is hallhattam a részletek tervezéséről, majd megmutatta az épületről és az építésről szóló kiadványokat, amelyeket a templomban árulnak. Ezeket egy friss, örökségvédelmi program keretein belül adták ki. Számos Ruhr-Rajna vidéki modern templomban kaphatóak az adott épületről 15-20 oldalas ismertetőik. Nem csupán az építészekről, történészekről, hanem a német lakosság jelentős hányadáról is általánosan elmondható – nem úgy a kelet európai országokban –, hogy megbecsülik és fontos feladatuknak tartják a múlt századi épített örökségük védelmét. Viszonylag új keletű ez a konstruktív hozzáállás, az ezredforduló után az egyház a kiüresedő épületeinek elenyésző részét tudta fenntartani vagy megmenteni, a fennmaradó többszáz épületet kénytelenek voltak eladni. Ezeknek kis hányadát hasznosították új célokra, többnyire ingatlanfejlesztő cégek vásárolták meg, majd lebontották és új beruházásokat terveznek a jó elhelyezkedésű, értékes telkeken.⁹

⁹ a vizsgált területeken található eredeti funkcióját elvesztő templomok listái: 13 kölni-, 8 oberhauseni-, 27 esseni- és 4 bottropi-, 3 düreni-, 7 aacheni templom, összesen a 3 érintett egyházmegyében közel száz épület. A

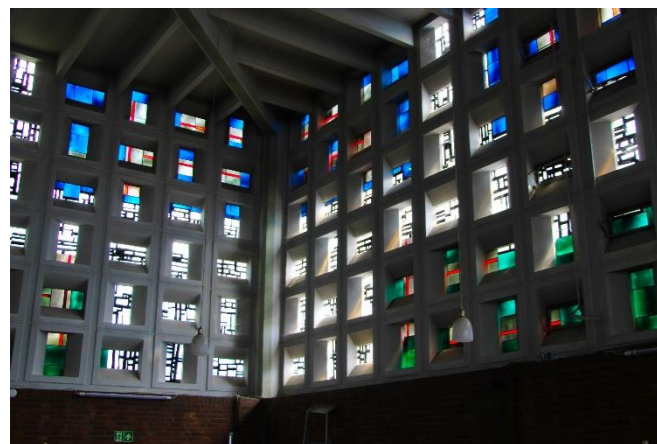
az Annakirche 'fényfala'

festett üveglablakok raszterben, Essen

képzőművészeti kiállítás a bottropi Heilig Kreuzban

Heilige Familie, Oberhausen

Bottropban ismét megtapasztalhattam a fent említett szemléletet. A Szent Kereszt Kultúrtemplom (Kulturkirche Heilig Kreuz, 1957.) 2008 óta már nem felszentelt templom, rendezvényközpontként üzemelteti egy alapítvány, így fedezni tudják a fenntartás és a felújítások költségét. Események széles palettájának nyújt különleges helyszínt. Amikor Bottropban jártam, több program is meg volt hirdetve: veterán motorostalálkozó, szabadtéri mise, képzőművészeti kiállítás és tetoválás. Az oltár feszülete előtt. Az oltáron– a volt oltáron – lehetett a keresztény valláshoz kötődő motívumokat varratni. A templom berendezését részben megtartották, a szakrális festmények és a stációk érintetlenül magasztalják Krisztust, ám a padok felét bárszékekre, asztalokra cserélték. A szürreális összképet fokozta az orgona karzata alatt megbúvó gipszkarton büfé, ahol a pult mögött a hatalmas ólomüveg alkotást csodálhatja a vendég, amíg a sörét csapolják.

Az oberhauseni Szent Család Templom (Kirche Heilige Familie, 1957.), ami a 'Tafelkirche' ragadványnevet viseli, egy a térstruktúrájához, a keresztény szellemiséghez harmonikusan kapcsolódó ideiglenes funkciót lát el az épületben, immár 16 éve. Az Oberhausener Tafel egy nonprofit cég, amely jelképes összegért a túltermelésből származó élelmiszereket osztja szét a rászorulóknak – tudtam meg a szervezet vezetőjétől. Friedhelm Bever egy szakállas, alacsony, szemüveges, elegánsan öltözött öszülő úr, aki hosszú évek óta koordinálja a szervezet működését. Ő vezetett körbe a zöldészes ládák erdején, a halmokban álló üres raklapok mellett, majd leültetett az irodájában, a szakrális térben és mesélni kezdett. Mesélt az épület múltjáról, az építész koncepciójáról, hogyan kerülhetett a tér közepére az oltár, a hajdani közösség számára milyen nagy jelentősége volt ennek. Kiderült, hogy a korábban meglátogatott profán funkciójú templomokkal ellentétben az oberhauseni még felszentelt szakrális tér, így, ha a padokat kipakolják, akkor bármikor tarthatnak misét. A tér bejárása után abszurdnak hatott a gondolat, hogy a piac-hangulatú térben, ahol jelenleg az oltáron műnövényeket és ventilátort tartanak, ahol az orgonát egy hatalmas hűtőkonténer takarja el az érkezők szeme elől, bármikor lehetne áldozni, Eukarisztiát bemutatni vagy akár esküdni. De nem lesz ez mindig így. Bármilyen szépen cseng is össze a templomtér ilyen jellegű használata, a gyengék és elesettek támogatása a Bibliában foglaltakkal, az állapot csak átmeneti. A Tafel már csak pár évet maradhat az épületben, az utána, a felújítást követően ismét

legrészletesebb forrás linkekkel Németország összes egyházmegyéjének profanizált templomainak az interneten fellelhető legteljesebb listájához: <https://de.wikipedia.org/wiki/Profanierung> (utolsó elérés: 2023. 10. 22.)

plébániatemplomként fog funkcionálni. Jó volt hallgatni Herr Bevert, ahogyan mesélt, jó volt látni, hogy abszolút pozitív változásként könyveli el, hogy újra eredeti funkciójában fog szolgálatot teljesíteni a Heilige Familie és elégedetten magyarázza az ívét a jövőbeli változásnak.

Az utolsó kisvárosi templom, amelyet meglátogattam, Wuppertalban, a függővasúttjáról híres városban található. A 20. században hozták létre 5 város egyesítésével, így nem meglepő, hogy lépten-nyomon ismét templomokat találtunk. A St. Ludger templom (1964.) egy, a település elenyésző számú modern szakrális épületei közül. Azonban nem a Schwebebahn vonalán, vagy a központban található, így kevésbé ismert. Azonban van, akiknek pont útba esik. Több népszerű kerékpáros túraútvonal halad el a templom mellett. A keresztény közösség szorgalmazta a templom kerékpárosbarát intézménnyé alakítását, a papság pedig támogatta az újjító ötletet. Sajnos a látogatásomkor ebből csak keveset tapasztalhattam, ugyanis egy zivatar közepén érkeztem. A templom mellett kifestett kerékpárok pihentek, virággal a kosarukban, az előtérben álló szent szobra pedig egy régi kerékből készült talapzaton pihent. Nem mentem be a szakrális térbe, bentről éneklés hallatszott, melynek nyelvét nem ismertem fel. Amint vége lett az istentiszteletnek, fehér köpenyes férfiak és nők jöttek ki, akik, mint később megtudtam, Etiópiából származnak és a görögkatolikus egyház egyik felekezetéhez tartoznak. Megvártam, hogy mind kijöjjenek, nem szerettem volna zavarni, majd belestem az ajtón. Voltak még bent, éppen az ikonosztázt bontották. Elgondolkoztam. Pozitív meglepetésként ért, hogy minimális átalakítással, függönyökkel ők is tudják használni a teret. A fehér köntösben boldogan rohángászó gyerekek zökkeneteket ki. Zavartan odébbléptem az ajtóból, teret engedve a közösségnek.

Köln belvárosában mementóként áll egy lebombázott templom csontváza. Az északi oldalához hozzátapad a Wallraf-Richartz Szépművészeti Múzeum, míg keletről és délről egy korszerű vegyes funkciójú közösségi épület, a Gürzenich (1955.) lapostetőtömegei ölelik körbe. Rudolf Schwarz egymás mellett álló, önmagukban színvonalas épületei nemes, ám eltérő értékeket képviselő, eltérő stílusú házak. Azt várnám, hogy az utcaképben is teljes inkoherenciát eredményezzenek. Ám a Gürzenich téglahomlokzata és a két másik épület közé beékelődő kápolna téglái kapcsolatot teremtenek a templomrom két oldalán. A régi St. Alban templom (alt St. Alban, 1960.) köveinek textúrája, árnyalatai visszaköszönnék a múzeum falain. A távolról érkező ember számára a két épület csupán eltérő formáinak, domináns nyílásaiknak, vagy éppen azok hiányának köszönhetően azonosítható, így nem mosódnak össze egy felületté.

a wuppertali St Ludger templom meghitt belső tere

régí St. Alban templom, történeti emlékhely

a St. Jozef templom, festett ólomüveg-ablakok

A belvárost elhagyva, a szakrális épületei közül csupán egy kevésbé ismert, külvárosi templomát kerestem fel Rudolf Schwarznak. Korábban mindig megnyerő, egyszerű épületeket találtam a békés kis utcákban, melyek nem ambiciózus elméleteket testesítettek meg, nem tömegeknek épültek. Ezek kis közösségek találkozó- és gyülekezőhelyei, ahol a csendben tiszta gondolatok bontakoztak ki a modern szerkezetből, az anyagokból, a formákból. A Szent József templom harangtornya vezet az épület felé, vázas, látszó szerkezete már messziről, mint egy karcsú csontváz emelkedik ki aombok közül. A templomba belépve igazolódt az állításom. Egyszerű tér, üvegablakok, egy hangsúlyos elem, amely felfelé emeli a tekintetet. Leülök. Keresem a hasonlóságokat Rudolf Schwarz többi épületével. Kevés szín, azok is jellemzően az ólomüveg ablakokon. Váz szerkezet, vakolt fehér falak. A térben csupán a liturgia kellékei: katedra, oltár, ambó, orgona, padok kaptak helyet. Itt is megjelentek utólagos módosítások. Két oltár, két ambó. Már nem a magas katedrán miséznek. A kékre festett mennyezet hasonló sorsra jutott, mint a frankfurti. A háború után nem volt anyagi forrás kivitelezni az eredeti tervek szerinti tetőszerkezetet, így az eget az üveg helyett a kék szín szimbolizálja. Az ablakok formája, elhelyezése az eredeti oltárnál így is az ég felé vezet az ember tekintetét. A színes ablakokon, a kék mennyezeten át ugyan nem látható, de érezhető a transzcendens világ. A csend.

III

modern, másik modern?

A 20. századi modern számos irányzata közül a kiemelkedő International Style-t széleskörű elfogadottsága, támogatottsága ellenére többen kritizálták. Ezen, továbbra is kisebbségben lévő negatív hangok és a mozgalom fő irányvonaláról leszakadva tevékenykedő építészek egy csoportját nevezte 1995-ben Colin St. John Wilson a 'másik modern' építészeinek.¹⁰ Az ő elméleti munkáinak közös gyökere a korszak múltat elutasító hozzáállásának dacára, szokatlanul régre nyúlik vissza. Ahogy Wilson fogalmaz, hogy megérthesse és definiálhassa a jelenséget, régésszé kellett válnia, aki egyre mélyebbre és mélyebbre ás, hogy megtalálhassa és összeilleszthesse azokat a darabokat, amelyekből jól körvonalazható ezen alkotók világképe. Kutatásai, publikációi¹¹ nyomán úgy véli, a 20. század más építészeivel szemben a legjelentősebb különbség az elméleteik alapja: valamennyi fent említett építésznél felfedezhető akár az ókori görögökig visszanyúló filozófiai és teoretikus kutatás hatása. Az ókori görög kultúrában élesen elkülönült a „csak önmagáért való” képzőművészet és a más, önmagánál, önmaga esztétikájánál nagyobb, magasabb célt szolgáló gyakorlati művészetek csoportja. Számukra az építészet kétségtelenül a gyakorlati művészet kategóriájába tartozik, amelynek erénye az arisztotelészi „cél megvalósulásában” volt.

A 'másik modern' egy különleges definíció, mely csupán a kilencvenes években született meg, az ide sorolt építészek mindannyian a modern mozgalomhoz sorolhatók, de nem fogadták el annak a kongresszusokon kikiáltott elveit, nem tartották magukat a doktrínák, szabályok szűken definiált határaihoz, hanem saját teoretikus munkájuk, saját kutatásaik, publikációik fényében terveztek; építészeti munkásságukkal „belülről” kritizálták a modern építészetet és annak nemzetközi szervezetét. Egyetértettek a kezdeti célokkal, azonban a megvalósítás mikéntjét nem a CIAM által diktált szabályok

¹⁰ St. John Wilson, Colin: The Other Tradition of Modern Architecture. The Uncompleted Project. London: Academy Editions, 1995. (a szerző fordítása)

¹¹ St. John Wilson, Colin: Architectural reflections. Studies in the Philosophy and Practise of Architecture. Manchester: Manchester University Press, 1988. (a szerző fordítása)

követésében látták, nem az új eszközök, technikák, technológiák alkalmazását tartották elsődleges céljuknak, de nem utasították el kategorikusan a korszerű, új anyagokat. Ellenkezőleg: ha a szerkezet, vagy a funkció úgy kívánta, magától értetődőnek tartották a vasbeton, az acél, vagy akár kompozit anyagok felhasználását.

A brit professzor számos tanulmánykötet publikálását követően Adolf Loos, Sigurd Lewerentz, Asplund, Aalto, Bryggmann, Franco Albini és Ignazio Gardella, Frank Lloyd Wright, Rudolf Schindler, Duiker és Bijvoet, Hans Scharoun, továbbá Hugo Haering, Bruno Taut és Ernst May, Mendelsohn, Rudolf Schwarz, valamint Elieen Gray, Luis Barragan és Carlo Scarpa munkáinak elemzése, kutatásai nyomán fedte fel azt a kapcsolatot az izoláltan tevékenykedő alkotók munkái és elvei között, amelyeket ők maguk sem bizonyos, hogy felismertek. Az említett építészek munkái és stílusa rendkívül diverz, formaviláguk alapján a felületes szemlélő könnyen összetévesztheti épületeiket a modernizmus fő irányvonalában, annak elméletei mentén alkotó építészek házaival. Azonban, aki bejárja, megismeri az épületeiket, érzheti, a részletekben észreveheti azt a finoman megbújó többlettartalmat, amit a tervező újszerű, komplex szemléletmódja ad. Érzékeny tervezésmód, szemlélődő hozzáállás, ugyanakkor tudatosság tükröződik munkásságuk valamennyi gondosan megtervezett, emberközpontú terében.

Ferkai András tovább bővíti a névsort, ide sorolja a svájci Otto Rudolf Salvisberget, Kay Fiskert, C. F. Mollert, Vilhelm Lauritzent, John Utzont, a svéd Sven Markeliust és Peter Celsinget, Sverre Fehnt, valamint Heinz Bienefeldet.¹² Ő ezen építészek közötti kapcsolat legerősebb láncszemként a modern mozgalom legjelentősebb hibájának ellensúlyozását, a felelősségvállalást tekinti. Legjobban talán neki sikerült megfogalmaznia, miben más, miben több a felsorolt építészetek munkássága: teljes felelősséget éreztek legfőképp az épületeiket használó közösségek, de nem utolsó sorban a hely és az anyag iránt, amit számukra nem írhatott felül a korszak semelyik ideológiája sem.

¹² Ferkai András: A mérhető és a mérhetetlen. Megjegyzés az ötvenes és hatvanas évek építészetéről. In: Úr vagy megélt tér. Építészettörténeti írások. Budapest: Terc kft., 2003.

Rudolf Schwarz

1897-1961.

Végzettségét tekintve építészmérnök, az Aacheni Iparművészeti Iskola igazgatója, a Düsseldorf Művészeti Akadémia professzora¹³, aki a 20. század szakrális építészetelméleti publikációinak jelentős, korát megelőző szemléletű, progresszív műveinek vaskos gyűjteményét jegyzi, közel 40 temploma épült a háború után, a berlini Művészeti Akadémia rendes tagja¹⁴. Mai szemmel talán meglepő módon mégis 'csupán, mint Baumeister'¹⁵ hivatkozik magára.

Rudolf Schwarz világnézete, építészeti szemlélete gyermekkorától kezdve fokozatosan alakult, formálódott. Nagyszülei földművesek voltak, édesapjának már lehetősége nyílt humán tanulmányokat folytatni, majd doktori címet szerzett. Középiskolai tanárként, iskolaigazgatóként, később egyházi tanácsosként dolgozott, idilli környezetet teremtett családjá számára. Azonban művelt, tehetséges városi polgárként is az egyszerű ember értékrendjére oktatta gyermekeit. Életükben fontos szerepet kapott a vallásos nevelés és már fiataloktól a történelem szeretetére, jelentőségére hívta fel fia figyelmét.

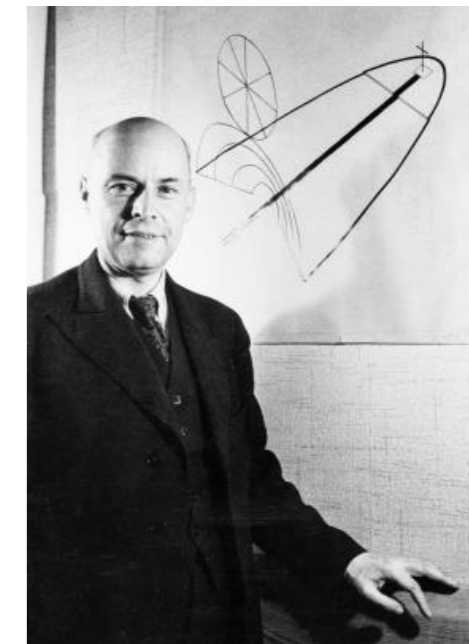
Az egyház, a vallás töretlenül jelen volt életében, második diplomáját a bonni egyetem katolikus teológia szakán szerette volna megszerezni, ám itt tanulmányait nem fejezte be. Hogy tudásának, ismereteinek spektrumát szélesíthesse, és ne csupán elméleti munkákra korlátozza, Kölnben építésvezetői pozíciót vállalt, ahol az építés folyamatait irányította és felügyelte, ezzel gyakorlati tudását elmélyítve.

¹³ korábbi egyetemi tanára, Dominikus Böhm ajánlására előbb segédtanár, majd igazgató (1953)

¹⁴ életrajzi adatok a Pehnt, Wolfgang – Strohl, Hilde: Rudolf Schwarz 1897-1961. Architekt einer anderen Moderne. Berlin: Hatje Cantz Verlag, 1997. 197-198.

¹⁵ építőmester; Rudolf Schwarz számára ez a szó fejezi ki, hogy nem elvont koncepciók, elvek megvalósítása, hanem egyszerű, elemi, tiszta, az anyagból, a térhasználatból következő térkapcsolatok kialakítása és használható terek biztosítása az ő feladata. Legjobban a vernakuláris építészet építőmestereihez hasonlítható.

„A Baumeister az, aki a koncepciót a gyakorlati célból, a formát pedig a gyakorlatban szükségesből meríti” Schwarz, R.: K. W. S. 13. (a szerző forítása)

Rudolf Schwarz

Olyan neves építészeknek dolgozott a keze alá, mint Hans Poelzig, Albert Erich Brinkmann és Koerfer. Utóbbi helyen a Hansa toronyház építése közben tanulhatta meg a vasbeton, az előregyártott betonelemek, a könnyű tufabeton, egy szóval a korszerű anyagok használatát.

1923-ban mesterképzésre is felvételt nyert a berlini egyetemre, ahol Hans Poelzig stúdiójába került. A 3 éves képzésből csupán 9 hónapot töltött a fővárosban, nem fejezte be a kurzust, mesteréről mégis pozitívan nyilatkozott: „Tőle tanultuk, hogy merjünk nagyot gondolni és tervezni és ne pazaroljuk tudásunkat.”¹⁶

Első munkája, a rothenfelsi vár, egy katolikus ifjúsági szervezet székhelyeként funkcionált, melyet a mozgalom számára épített át. Erről az épületről adta ki első jelentős publikációját is, mely megalapozta későbbi elméleti karrierjét. Kortársai között különleges tónusa volt. Nyelvezete egyszerűnek tűnik, valójában gondosan megválogatott szavai a pásztori beszédek pátozát idézik. A kiadónál Romano Guardini segítette Rudolf Schwarzot, akit az építész a vár felújításakor ismert meg, de már Berlinben is találkoztak. Guardini az egyetemen vallásfilozófia professzor volt. A közös munka nyomán szövődött több évtizedes barátság elméleti – teológiai – és gyakorlati síkon is gyümölcsöző volt. Egyetértettek az egyház, a liturgia reformálását övező-, a vallási kérdésekben. A teológus nézetei, kritikái később is jelentős hatással bírtak Rudolf Schwarz számára.

Kutatásai, elméleti munkássága jelentős mértékben megalapozta későbbi terveit, olyan egyedi tereket tudott létrehozni, amelyek nem egy korszak éppen aktuális elveire épültek, nem a modern építészet újonnan megfogalmazott tételeit használta munkásságának alapköveiként. A funkció, a liturgia gyakorlatának tanulmányozása után olyan tereket formált, amelyek az Eukarisztia bemutatásához, az áldozáshoz, a felolvasásokhoz ideális közösségi terek. Terveinek igazolására visszanyúl egy korhoz, ahonnan az idő próbáját kiálló, működő elvekből meríthet, azokat tanulmányozva dolgozhat a térstruktúrák megkomponálásán. Ezen eszméket a saját korának, saját meggyőződéseinek, tapasztalatainak megfelelően tudta újrafogalmazni, így állításaiban elődjeinek bölcsessége és a modern kor esszenciája egyaránt felismerhető. Rudolf Schwarz nem utasította el, csupán tudatosan kezelte a

¹⁶ Porosz Művészeti Akadémia Archívuma, 1135. akta, 105. Berlin. Schwarz, Rudolf: Kirchenarchitektur. München, Bielefeld 1981. 77. (a szerző fordítása)

modernizmus eszméit: voltak olyan nézetei a mozgalomnak, melyekkel nem értett egyet, azonban jelentős hányadukat beépítette korai műveibe¹⁷.

A 20. század templomépítészetének változatos tömegformálása, felületképzése, részletalakítása, stílusai és irányzatai között felfedezhetőek az expresszionizmus monumentális tégl- és kő felületei, nagyvonalú íves homlokzatai, a német Bauhaus szalagablakai és a mértéktartó, geometrikus formái, a funkcionalizmus korszerű technológiákat felvonultató épületei és fegyelmezett térszerkesztése, a későbbi International Style ritmikusan váltakozó hatalmas, szikár üveg-, fém- és látszó betonfelületei, valamint még az organikus építészet anyaghasználata, helyhez való érzékeny illeszkedése is olyan eleme az említett stílusoknak melyek eltérő arányban, de a teljes életműben jelen vannak.

Nem tartott a kortársai véleményétől, nyíltan kimondta, ha nem értett egyet egy eszmével. Több olyan vitát is számontartanak, amelyet különböző folyóiratok hasábjain robbantott ki a modern kor építészetéről, várostervezésről, a művészi önkényességről, az esztétizálásról.¹⁸

¹⁷ Wegweisung der Technik (1928), Vom Bau der Kirche (1938)

¹⁸ ezek közül a legnagyobb visszhangja a Bauhaus-vitának volt, amelyet a Baukunst und Werkform esszével indított el 1953-ban. Bírálta Walter Gropius, Le Corbusier műveit is, mely írásokra szintén nem maradtak el a viszontválaszok. Darmstadi beszédei 1950-ben és 1951-ben szintén nagy port kavartak.

Pehnt, Wolfgang – Strohl, Hilde: Rudolf Schwarz 1897-1961. Architekt einer anderen Moderne. Berlin: Hatje Cantz Verlag, 1997. 137-142 és Widder, Lynette: Whose Modernism? The 1953 Bauhaus Debate and the Right to Define Modern Architecture. Wolkenkuckucksheim: Cloud-Cuckoo-Land, 2019.

Templom, mint archetípus
A liturgikus tér megújítása 1945 után

„Milyen házat akartok építeni nekem, és milyen helyen kellene tartózkodnom?” Ézs. 66,1

A szakrális épületek, csak úgy, mint a világi építészet, különböző korok hű lenyomatai. Térszervezésükben felismerhetjük a kor világnézetének, társadalmi berendezkedésének reflexióját. Az ókeresztény templomok a gyülekezés, a találkozás terei voltak. Egyszerű szobák, melyeket elemi módon rendeztek be. A kereszténység hajnalán a liturgiát a közösség Istennek tett szolgálatának tekintették, melyet a pap közvetített, ám mégsem volt olyan domináns alá-, fölérendelt kapcsolat közte és a hívek között, mint a későbbi korokban. Amikor már nem üldözték a keresztényeket, templomaik építészete jelentős változáson ment keresztül. Ahogy a Római Birodalomban a kapcsolata szorosabbá vált a császárral, a hierarchikus államirányítással, úgy változott a liturgia folyamata és a liturgia tere is. A középkori templomok, katedrálisok, kolostorok minden művészi pompájuk ellenére összetéveszthetetlenül a liturgikus közösségek hanyatlásának kora, amikor a feudális társadalom megosztottsága, a jobbágyok, a nemesek és a papság közötti különbségek korábban nem látott mértéket öltöttek. Mára a liturgiát papok nélkül elképzelhetetlennek tartjuk. Csak a pap képes az istentisztelet vezetésére, csak a papság jogosult bizonyos tevékenységek végzésére, így megjelent a térnek olyan része, amely nem megismerhető, nem használható a közösség bármely tagja számára.

A liturgikus terek kezdetben statikus, egy funkciós terek voltak, melyek az Eukarisztia kiszolgáltatására készültek. Az oltár a tér bejáratí tengelyében, ám a bejáratától legmesszebbi pontban állt. A pap az oltár felé tartotta a szentmisét, a hívek mögötte tartózkodtak, jellemzően statikus pozícióban végig állva, ülve vagy térdelve. Ezt a hozzáállást váltotta fel az a szemlélet, mely szerint a közösséget be kell vonni a liturgia folyamataiba, aktív résztvevőknek kell lenniük. Ennek központi kihirdetésére azonban sokat kellett várni. 1959-ben hirdette ki a pápa azt a zsinatot, amelynek egyik célja volt, hogy hivatalosan is feloldjon számos olyan kötöttséget, korábbi dogmát, amely a római katolikus templomok sajátja volt évszázadok óta.

„A zsinattól azt várom, hogy friss levegő áradjon be az egyházba. Le kell végre rázni a császári idők porát, ami Szt. Péter trónjára Nagy Konstantin óta lerakódott.”¹⁹

A két háború közötti években és a II. Vatikáni Zsinatot megelőző időkből azonban nem volt tisztázott sem a téralakítás kérdése, sem a szertartások térhasználata. Még mindig az elavult elvek mentén épített lineáris, egy fókuszpontú térstruktúra volt az elterjedt, ám ezek a templomok nem tudtak kifogástalan helyszínt biztosítani mind a kereszteléseknek, esküvőknek, gyászmiséknek, körmeneteknek, mind az Eukarisztia bemutatásának. Előremutató, korukat megelőző hozzáállást tanúsítottak az újjáépítéskor azok az építészek és teológusok, akik vállalták, hogy nem a bevett struktúrákat alkalmazzák, hanem a modernkori gyülekezet igényeit kielégítő templomokat terveznek. Németországban ezeknek a reformkísérleteknek a vesztes országokat sújtó szankciók, kártérítések és a gazdasági helyzet szabott csupán határt. Ahogy az már a modern kor leírásánál is említésre került, az 1945 utáni válságos idők nehézségei, az általános tőkehiány, az ingatag lábakon álló német gazdaság, a kevés munkaerő és nyersanyag, valamint az alapvető túlélés szükségletei is hiányosak voltak: utakat, közműveket kellett építeni, több településen lakásválság ütötte fel a fejét. Ennek ellenére a templomépítéseket Németország szerte általános támogatás övezte, jelentős kisebbségben voltak azok a hangok, akik az egyház ilyen jellegű beruházásait a háború utáni években kritizálták. A katolikus egyház osztatlan társadalmi támogatást kapott szakrális terek építéséhez, valamint a papság is előremutató hozzáállást tanúsított. Építészeket és teológusokat kooperációra biztatva írták ki a szakrális tereik pályázatait. A megszállt vidékeken a 'szükségtemplomok'²⁰ építése elkerülhetetlen volt, az anyagi nehézségek ellenére nem ideiglenes pavilonokat, imádkozásra alkalmas átmeneti helyeket szerettek volna építtetni, hanem olyan kortárs templomtervek mellett tették le a voksukat, amelyek mementóként, pozitív példaként tanúskodhatnak a jövő nemzedékeinek a revitalizáció éveiről. Egyik felekezet sem a korábbi kötött térstruktúrák alkalmazását, a múlt formáinak felidézését, a lerombolt templomok visszaépítését várta el. Fontos szerepet kapott az értékeik megfelelő megfogalmazása, interpretációja, az emberközpontú vallási terek kialakítása. A hasonló elvek okán a katolikus és a protestáns templomok építészetében kezdett

¹⁹ részlet XXIII. János pápa San Paolo fuori le mura római bazilikában tartott 1959. január 25-i beszédéből, melyen bejelentette a II. Vatikáni Zsinat összehívását.

²⁰ die Notkirchen; olyan minimális költségvetésű épületek, épületátalakítások, amelyek a szűkös anyagi helyzetű plébániák számára nyújtott megoldást. A Németországi Evangélikus Egyház (HEKD) segélyszervezete számára 48 típustervet csináltatott 'szükségtemplomokhoz', amelyeket a megszállt övezetekben építettek.

elhalványulni a korábban jellemző differenciáltság. Rudolf Schwarz építészetében is megfigyelhetjük és egy levelében ő maga is beszámol róla, hogy „fokozatosan más határvonalak kezdtek kialakulni, amelyeknek már semmi közük nem volt a régi, felekezeti mintákhoz”.²¹ Az idő próbáját kiállta ez az állítás, ma Wuppertalban, Rudolf Schwarz St. Ludger templomát két közösség használja, közülük csupán az egyik római katolikus, Etiópia Tigrá államából elszármazott ortodox közösség is itt tart rendszeres istentiszteletet.

„Jelenleg szinte kizárólag templomokat építünk, és a feladat minden alkalommal nehéz és gyötrelmes. Azt gondolhatnád, hogy mostanra már könnyűnek kellene lennie, de valójában ez fordítva van, minden alkalommal egyre nehezebb.”²²

1930-ra Rudolf Schwarz már maga mögött tudhatta mind a rothenfelsei kastély átépítését, mind az aacheni St Fronleichnam tervezését, ezzel elismerést szerezve a szakmában. A Werkbund kezdetben két pólusú közösségében egyik oldalon sem foglalt állást, jellemzően aktuális tervei, könyvei szemlélete vagy vitákban elfoglalt álláspontja alapján próbálták meg 'valódi modern építésznek' nevezni vagy konzervatívnak bélyegezni. Szerencsére az építész ez nem foglalkoztatta, nem befolyásolta sem tervezői, sem elméleti munkáit, nem akart megfelelni kortársainak, nem törekedett arra, hogy stílusa beilleszthető legyen a dogmatikus modern építészet kategóriáiba. Az épületeit, nézeteit érintő kritikákra szívesen válaszolt, ám a személyes jellegű, korszemléletet érintő szélsőséges véleményekkel, időről-időre változó megbélyegzésével nem foglalkozott. Az évek őt igazolták: a hatvanas évek környékén elmosódni látszott az éles határvonal a két tábor között. „Ahogy látható, nincsen többé modern építészet, ahány építész, annyi építészet.”²³

²¹ Rudolf Schwarz 1961. március 14-én Gerhard Langmaacknak írt levele; Rudolf Schwarz kölni hagyatékából előkerült levelezés, hamarosan megtekinthető a kölni érsekség levéltárában (AEK, Archiv der Erzdiözese Köln)

²² Rudolf Schwarz Emmy van Weerschnek írt leveléből, 1957. április 2. (ford. S.K.)

²³ Rudolf Schwarz Otto Bartningnak írt 1957. 10. 11-i levele. Rudolf Schwarz hagyatékából, a teljes levelezés hamarosan megtekinthető a kölni érsekség levéltárában (AEK, Archiv der Erzdiözese Köln)

A Templom Építéséről 1938.

Művei egymásutánisága strukturált, logikus gondolkodásmódról tanúskodnak: előbb a technika és az építészet kapcsolatát vette górcső alá, a *Weweisung der Technik*²⁴ könyvében, majd 1938-ban a szakrális terek térigényéről, az általa szerkesztett templomtér-típusokról adott ki egy kötetet²⁵. *Von der Bebauung der Erde*²⁶ című könyvében kiterjesztette a perspektívát és az emberiséggel, a civilizációval, a Föld fejlődésével foglalkozott. Utolsó éveiben ismét a templomterek szerkesztése foglalkoztatta, valamint számot vetett munkáiról²⁷. Ez a három kötete az általa 'első építészetnek'²⁸ nevezett vernakuláris és antik építészetet veszi alapul, amely „minden építészetet megelőz”²⁹. Progresszív szemlélete több, mint 20 évvel a II. Vatikáni Zsinat összehívása előtt előrevetítette annak reformjait. Legjelentősebb művében, a *Vom Bau der Kirche*-ben átfogóan ír a templomépítészet formáiról, annak kapcsolatáról a közösséggel.

Mies van der Rohe a kötet angol nyelvű fordításának előszavában elismerően nyilatkozik mind barátjáról, mind az elkészült könyvről: „Ez a könyv Németország legsötétebb órájában íródott, mégis, most először világosságot teremt a templomépítés kérdéskörében, és rávilágít az építészet, az egész szakma problémájára. Rudolf Schwarz, a neves német templomépítő, korunk egyik legnagyobb gondolkodója. (...) Eme könyv nem csupán egy nagyszerű könyv az építészetről, egy az igazán nagyszerű könyvek közül – egy azok közül, amelyeknek megvan az ereje átformálni a gondolkodásunkat.”³⁰

²⁴ Schwarz, Rudolf. *Wegweisung der Technik*. Potsdam: Müller und Kiepenheuer, 1928.

²⁵ Schwarz, Rudolf: *Vom Bau der Kirche*. Würzburg, Werkbund Verlag, 1938.

²⁶ Schwarz, Rudolf: *Von der Bebauung der Erde*. Heidelberg: Schneider, 1949.

²⁷ Schwarz, Rudolf: *Kirchenbau: Welt vor der Schwelle*. Heidelberg: Kerle, 1960.

²⁸ antik, főként ókori görög térstruktúrákat vizsgált és a vernakuláris építészetnek a Föld különböző tájain egységes szellemiségét kereste. Schwarz, Rudolf: *Von der Bebauung der Erde*. Heidelberg: Schneider, 1949.

²⁹ Muck, Herbert: *Eine „Erste Architektur“*. In: Manfred Sundermann, Claudia Lang, Maria Schwarz (eds.): *Rudolf Schwarz*. Bonn: Akademie der Architektenkammer Nordrhein-Westfalen, 1981. 26-27.

³⁰ „This book was written in Germany's darkest hour, but it throws light for the first time on the question of church building, and illuminates the whole problem of architecture itself. Rudolf Schwarz, the great German church builder, is one of the most profound thinkers of our time. (...) Yet it is not only a great book on architecture, indeed,

The First Plan*Sacred Inwardness:
The Ring*

Full Shell Array w/ Core

The Second Plan*Sacred Parting:
The Open Ring*Partial Full Shell Array; Radial;
Partial Radial Array; w/ Core**The Third Plan***Sacred Parting:
The Chalice of Light*Partial Full Shell Array; Partial
Single Shell; Radial; Dual Core**The Fourth Plan***Sacred Journey: The Way*Parallel Radials; Parallel
Shells; w/out Core**The Fifth Plan***Sacred Cast: The Dark Chalice*Partial Shell; Radial w/ Core;
Parallel Shell w/out Core**The Sixth Plan***Sacred Universe:
The Dome of Light*

Full Radial Array w/ Core

The Seventh Plan*The Cathedral of All Times:
The Whole*Full Radial Array; Partial Shell;
Radial; Parallel Shells; Dual Core

Rudolf Schwarz 7 Tervének összegzése

A 20. század első évtizedeiben a templomépítés jellemző formáinak, térszerkesztési elveinek gyökere egészen a középkorig nyúlik vissza. Több száz éve nem voltak jelentős reformok a szakrális terek kialakítását és a liturgia gyakorlatát érintően. Rudolf Schwarz a régi formákat idejétmúltak, sőt hamisnak, önáltaltásnak nevezte, hiszen azok állításai, attitűdje már nem igaz a jelenkorban. „Azzal, hogy nem a múltat másoljuk, bebizonyítjuk, hogy képesek vagyunk komoly, szent korként elismerni a mait. Fel tudunk nőni és nem visszatekinteni, hanem megbecsülni, értékelni fogjuk sajátunkat.”³¹ Az üres, másolt formák helyett szeretné újra értelmezni a katolikus szakrális tereket, a kezdetekhez visszanyúlva. Elemzi a római kor háztemplomait, megvizsgálja a gótika, romantika és klasszicizmus egyházi és építészeti szókincsét. Vom Bau der Kirche című kötetében dokumentálja az átfogó kutatás eredményeit, levonja a következtetéseket és felállítja saját, egymásra épülő térstruktúráinak rendszerét. Tereit a fény és a fény színei definiálják. Krisztust a legfényesebb fehér, míg a szenteket örök fény, arany ragyogás vonja körbe. A templom is ragyog, mely már nem a középkori értelemben, de továbbra is Krisztus testének, jelenlétének a materializálása³². A bemutatott terv-sémái nem konkrét alaprajzok, csupán összefüggéseket, téri szituációkat mutatnak, be amelyek a leírások megismerése után kikristályosodnak az olvasó tudatában, aki így felhasználhatja elveit, térkapcsolatait, hogy ezek szerint formálhassa meg saját szakrális terét.

Rudolf Schwarz ambiciózus, végső célja egy olyan forma szerkesztési elveinek a metafizikai alapvetéseinek megfogalmazása, amely számára a tökéletes modernkori templom. Könyvében 6 tervvázlatot tár az olvasó elé – A Hetedik Terv Minden Idők Katedrálisa: Az Egész³³ – amelyek fundamentuma az elsődleges tiszta fényforrás, a csillag. Ezt fogja körbe Az Első Terv, A Szent Közvetlenség³⁴: A Gyűrű. A hívek a csillag fénye köré gyűlnek koncentrikus alakzatban, a pap az oltár előtt végtelenül szimmetrikus forma, a középpontból kilépő sugarak, ragyogó utak metszéspontjában kitüntetett helyen áll, de egy a közösségből. A Második Terv megismerése után tisztábban láthatjuk: az atya a hívekkel imádkozik, nem háttal – mint a korábbi érákban – az oltár szent oldalán elhelyezkedve. A negyedik tértel negyed üresen

it is one of the truly great books – one of those which have the power to transform our thinking.”

Mies van der Rohe: Foreword. In: Schwarz, R.: C. I. vii. (szerző fordítása)

³¹ Schwarz, R.: C. I. 27. (szerző fordítása)

³² Schwarz, R.: C. I. 3-8.

³³ „The Seventh Plan. The Cathedral of All Times: The Whole.” In: Schwarz, R.: C. I. 189.

³⁴ „Sacred Inwardness.” In: Schwarz, R.: C. I. 35.

marad, itt nyílik meg A Gyűrű.³⁵ A Második Terv, a Szent Elválás terve tovább redukálható, ekkor A Negyedik Terv tengelyes tere rajzolódik ki, amely Szent Út³⁶ a bejárattól, a keresztelőkúttól egészen az oltárig húzódik. A Harmadik Terv – szintén a Szent Elválás nevet viseli – csak úgy, mint a Második, a Gyűrű motívumát bővíti, vertikálisan tágítja a perspektívát, így létrehozva A Fény Kelyhét³⁷, míg Az Ötödik Terv, A Sötét Kehely³⁸ egy két irányból értelmezendő tér, amely bevonzza, majd útjára engedi a híveket. A Hatodik Terv, A Fény Kupolája³⁹, amely vertikálisan, horizontálisan megsokszorozza Az Első Terv Gyűrűjét, egy utópisztikus vízióra épül – ahol a fény minden oldalról, egy gömb minden pontjáról sugárzik: „Az épület fényből áll, minden oldalról fény tör be, mindenből fény szűrődik ki, fény fordul a fény felé, a fényvel egybeforr a fény, a fényre a fény válaszol.”⁴⁰ – megalapozva a grandiózus Hetedik Tervnek, mely legfőbb eleme szintúgy a fény. Minden Idők Katedrálisa magába olvasztja mind a hat tervet, így létrehozva Az Egészt.

³⁵ „The Second Plan. Sacred Parting: The Open Ring.” In: Schwarz, R.: C. I. 67.

³⁶ „The Forth Plan. Sacred Journey: The Way.” In: Schwarz, R.: C. I. 114.

³⁷ „The Third Plan. Sacred Parting: The Chalice of Light.” In: Schwarz, R.: C. I. 95.

³⁸ „The Fifth Plan. Sacred Cast: The Dark Chalice.” In: Schwarz, R.: C. I. 154.

³⁹ „The Sixth Plan. Sacred Universe: The Dome of Light.” In: Schwarz, R.: C. I. 180.

⁴⁰ „The building consists of light, light breaking in from all sides, light shining forth from all things, light fused with light, light turning to face light, light the answer to light.” Schwarz, R.: C. I. 180. (a szerző fordítása)

IV

Épületelemzések

Számos módon lehetne Rudolf Schwarz építészetét értelmezni és elemezni. Aki építészeti, teológiai írásai közül először a *legelismertebbet*, a *Vom Bau der Kirche*-t olvassa, óhatatlanul az abban tárgyalt formákat, képeket fogja keresni az épületekben. Hogyha a *Wegwegung der Technik* értekezései alapján akarjuk épületeit megismerni, a részletekben, az építésben, a szerkezetben, a felhasznált anyagokban elmerülve a technológia és a természet összefüggéseit keressük bennük. Ha valaki először Köln újjáépítésénél hallotta Rudolf Schwarz nevét, vagy házai közül csak a Gürzenichben járt egy színházi előadáson, egy esti mozifilm vetítésén, teljesen más megközelítésből fogja értékelni a munkásságát.

Lehetne épületeit egyesével elemezni? Természetesen. Jóval tanulságosabb azonban több szakrális épületének komplex vizsgálata, a párhuzamok felfedezése, az évről-évre, templomról-templomra változó, egész tereket befolyásoló apró részletek és hangsúlyos elemek kiemelése. Szerteágazók a különböző épületeinek, alaprajzi sémáinak kapcsolatai, relációi, egyes épületeinek összetett struktúrái. Izgalmas, ha megjelenik egy tervben több olyan gondolat, amely korábbi tervezési folyamatok fokozatosan lecsapódott tanulsága. Mivel egyes típusai nem egy konkrét, geometriai formát javasolnak, csupán a tér elemeinek szükséges kapcsolataira vonatkozó elvek, a térhasználat egy aspektusára reflektáló modellek, ezért kompatibilisek egymással. Ha a részfunkciók összessége megkívánja, egy épületben ötvözhető több, a templomépítésről megfogalmazott struktúrái közül.

Elemzéseimben olyan téri összefüggéseket szeretnék bemutatni, melyek igazolják, hogy Rudolf Schwarz az általa alkotott terv-vázlatok és képletek, a filozófiai, teológiai és építészelméleti kutatásaiból levont következtetések nyomán olyan tereket komponált, amelyek időtlen formák, képek használatával a kortárs igények kielégítését tűzik ki célul.

Ezen kapcsolatok, szerkesztési elvek szemléltetéséhez választottam ki a düreni és a frankfurti templomait, amelyek térszervezésének hasonlósága nyomán szép párhuzamokat tartalmaznak, azonban alaprajzi-, formai differenciáik, teljesen eltérő környezetük és különböző funkciójuk révén megfelelő összehasonlítási alapot nyújtanak az Rudolf Schwarz azon hozzáállásának bemutatására, hogyan kezeli az egyes individuális feladatokat, milyen kiindulópontjai vannak egy tervezési folyamat során.

A tézis antitézise, az egymásba fűződő koncepciók és az egymáshoz több ponton kapcsolódó alaprajzi struktúrákkal szemben, a bottropi templom az életmű egy különleges szegmense, amely térszervezésében nem azonos egyik korábbi vagy későbbi szakrális épületével sem. Azonban mégis igazolja, hogy Az Ötödik Terv⁴¹ egy jól működő, liturgikus tér és akár egy közösségi-, kiállító-, találkozó- és rendezvénytér alaprajza lehet.

⁴¹ Schwarz, R.: K. W. S. 235.

A Második Terv Szent Elválás: A Nyitott Gyűrű

„Krisztus az övéivel ül az asztalnál, középük ül, ételt ad nekik. Velük van, de az Atyával és az eljövendővel is. (...) Az asztalnál ülők gyűrűje bizonyos értelemben zárt, és valóban része Krisztus; de ugyanakkor nyitott, Krisztus szélesre nyitja szívét az Atyának.”⁴²

A terv-séma célja, hogy egységbe szője a bensőséges találkozást és az elválást, a statikus létezést és a vég nélküli utazást, menedéket nyújtson és a megnyíláshoz teret biztosítson. A hívek változatlanul az oltár köré gyűlnek, csak úgy, mint az Első Tervben, A Gyűrűben. A pap az oltár előtt áll, kilépve a gyülekezet első sorából, mint annak választottja. Keletre néz, a gyűrű meghasadt oldalán át. „Ragyogó üresség ér az oltárig”⁴³. Az oltár helyzete különleges: egyszerre a paphoz, a hívekhez tartozik és ahhoz a térnegyedhez, ahhoz a világhoz, ahova a gyülekezet tagjai nem léphetnek be. Egyszerre a körbegyűltek közös origója és egy világ küszöbe. A Tervnél nem a térforma, sem a templomi padok alakja nem releváns. Nyitott gyűrű az a szögletes forma, az az összetett vagy szabálytalan tér is, ahol az oltár körül gyűlnek össze az emberek, a plébánosuk velük és nem nekik tart Istentiszteletet, az apszis keleti térnegyede üres. Addícióval is kialakítható új struktúra, de egyszerűsíthető is a kontúr: a 'T' alakzat, a Nyitott Gyűrű redukálásnak a végső állapota, mely lassan átalakul a hossz tengely mentén egy hasábbá, így realizálva, megfogalmazva a Negyedik Terv formáját.

⁴² Sacred Parting. The Open Ring. In: Schwarz, R.: C. I. 67. (a szerző fordítása)

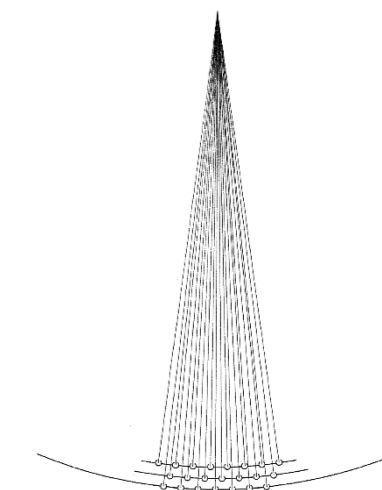
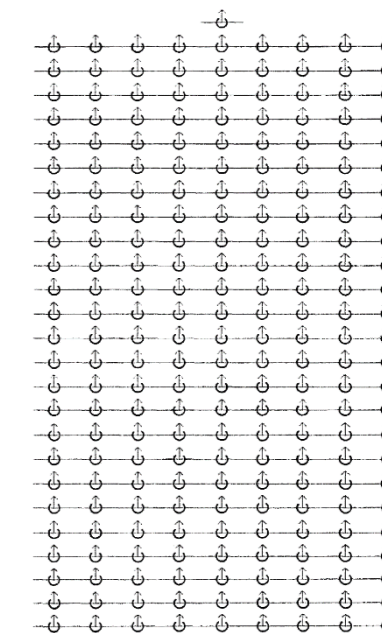
⁴³ Sacred Parting. The Open Ring. In: Schwarz, R.: C. I. 68. (a szerző fordítása)

A Negyedik Terv Szent Utazás: Az Út

„Tudják, hogy valahonnan jöttek és valamerre tartanak, hogy van vannak gyökereik és van céljuk, és azt is tudják, hogy ez az út Istentől Istenhez vezet és így ez egy Szent Utazás.”⁴⁴

A tengely mentén nincsen semmi. Csak az oltár, a cél dereng a távolban. A közösség, mint menetelő sereg állnak a pap mögött, aki szintúgy keletre néz, háttal nekik, vezeti őket. Hiszen egy közülük. Céltudatos, határozott forma ez. Nem olyan szabad és kötetlen, mint a Gyűrű, ahol hívek egymással szemben állnak egy zárt alakzatot alkotva, ahol egymás szemébe tudnak nézni. De itt sem kell mellőzniük társaik támogatását, a mellettük állókkal továbbra is közeli kapcsolatban, szent láncban egyesülhetnek a cél felé haladva. A Szent Utazás további képei a háló és a kereszt. A láncok hálóvá szövődnek. Ez az egyszerű akkréción, amely az egyénekből egy közösséget formál, egy újabb értelmezés szerint individuális keresztből áll. Minden ember a tengelyek metszésében kicsiny kereszt-forma. Az oltár felé, előre mutat fő tengelyük, irányultságuk azonban nem csupán horizontális. Vertikálisan jelen van a lánc, amely Az Út horizontális tengelyével közösen képezi a háló kapcsolatait.

⁴⁴ Sacred Journey. The Way. In: Schwarz, R.: C. I. 114.

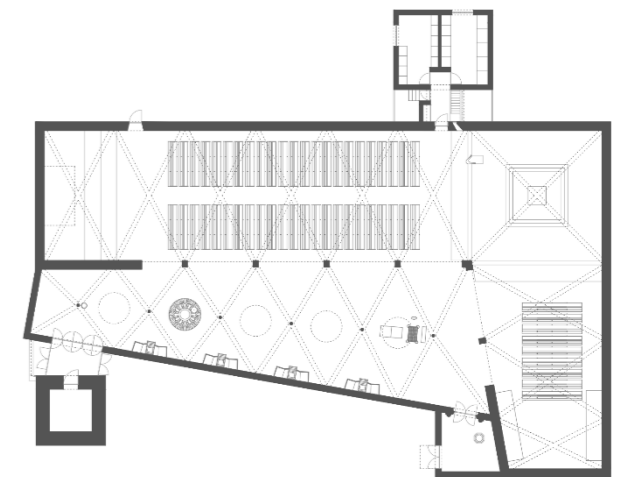
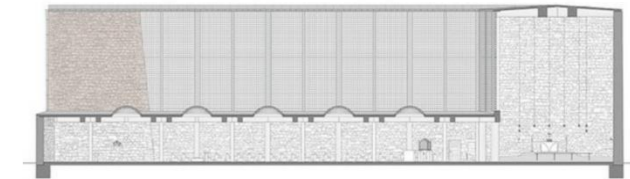
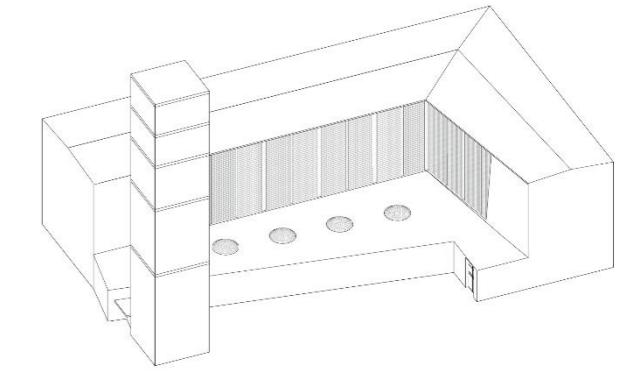

Annakirche
Ahrweilerpl. 11.,
Düren, 1951-56.

„Az legjobb építészet lényege nem a forma, hanem a megtapasztalás.”⁴⁵

A Negyedik Terv tengelyes szerkesztése egyszerűen felismerhető a düreni főtemplom alaprajzán, azonban aki a tompa szögben metsződő két hajó és a közéjük ékelődött szerényebb térnek csupán felületesen szemléli az alaprajzát, azt gondolhatja ez kétséget kizáróan nem egy Nyitott Gyűrű: nincsenek íves falai, koncentrikusan elhelyezett padjai, az apszis szögletes, a szerkesztésben nem lelhető fel egy triviális nyíló-nyitott forma sem, amelynek az apszis a fókuszpontja. Nehezen ismerhető fel a centralitás, az elemek elhelyezkedése egy határozott centrum körül. Azonban, ha nem csak az alcímet – ‘The Open Ring’ – olvassuk, hanem a címet is figyeljük: ‘Sacred Parting’, már a padok elrendezéséből, az oltár és az ambó helyzetéből tudni véljük miért sorolható a St Anna Rudolf Schwarz második tértípusába. Nem a dokumentációkból ismerjük meg a templom valóját, be kell lépni a térbe, követni azokat, akik ismerik, észrevétlenül, ösztönösen, vagy tudatosan belakják azt. A templom tervezéstörténetét, szerkezeteit és feleségének, Maria Schwarznak – akivel együtt tervezte a templomot – a gondolatait bemutató elemzésem törekszik átfogóan leírni a teret alkotó, identifikáló elemeket és azok kapcsolatait egymással, amelyek a szakrális tér mai használatát, az épületet koherens egészé formálják.

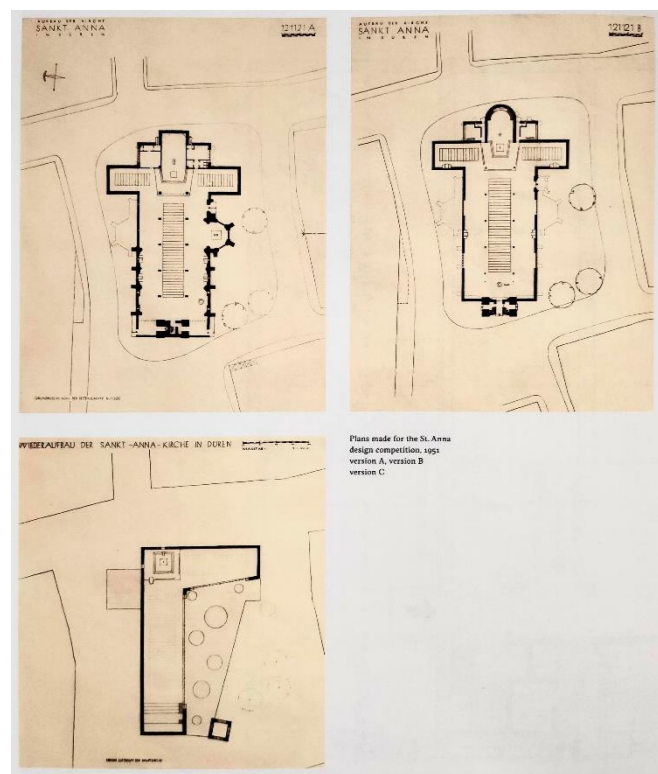
⁴⁵ „The best architecture is not about the form, but about the way people experience it.” Tadao Ando (1941-) (a szerző fordítása) forrás: <https://archeyes.com/the-deeper-meaning-of-timeless-architecture/> (utolsó elérés: 2023. 10. 22.)

Annakirche axonometriája, hosszmetsete és alaprajza

a gótikus Szent Anna templom romjai, 1945.

Rudolf Schwarz és Maria Schwarz 1952-ben leadott pályázati anyaga

„A háború után újra láttam a Szent Annát. Hazatérésem után az első napokban Dürenbe mentem. A város kopár pusztaság volt. (...) Csendben ültem le a romok közé és a felfoghatatlan pusztulásról elmélkedtem. (...) Mind, aki egykor a templomban imádkozott, halott volt, mint a templomnak a teste és nekünk csak a halottak eltemetése maradt.”⁴⁶

Rudolf Schwarz 1951-ig, az épület újjáépítésére kiírt meghívásos pályázat meghirdetéséig nem tért vissza a városba. Az évekig érintetlenül szétszórva heverő, fűvel, cserjékkel benőtt romokat ekkorra már eltakarították, a felhasználható köveket szortírozták. Az elkövetkező hónapokban feleségével több tervet készített. Ezek közül a két korábbi a lerombolt templom alakját szerette volna vasbeton használatával megidézni, azonban a kortárs anyag nem volt megfelelő a harmonikus arányok, a gótikus kép feltámasztására. Később úgy nyilatkoztak róla, hogy a vasbetongerendák, ívek, olyan erőjáték kialakítására, olyan feszültségek felvételére ideálisak, amelyek nem voltak jelen a düreni tervek egyik változatánál sem.

Egy vasárnapi ebédnél beszélgettünk a pályázatról – idézi fel Maria Schwarz – megkérdeztem, tulajdonképpen mi maradt a templomból. Csak a kövek, semmi más válaszolta elgondolkodva – ekkor vett új irányt a tervezés. Már nem a megsemmisült alaprajzra koncentráltak, hanem a még megmaradt építőanyagra – először ő rajzolt egy falat. Majd én húztam még egy egyenest a puha 6B-s ceruzával és ez lett az alaprajz.⁴⁷

A harmadik, 'C' jelű⁴⁸, nyertes terv nem a költséges modern anyagokat részesíti előnyben, a háborút túlélte köveket használja, ezzel visszatérve egy olyan archaikus építési rendszerhez, melynél a súlyos falak adják az épület karakterét. A homlokzatokat nem vakolták, nem rejtették el a történelem emlékeit magukban hordozó köveket. A vörös homokkövek a város, a templom pusztulásának, történetének épp

⁴⁶ Schwarz, R.: K. W. S. 223. (a szerző fordítása)

⁴⁷ Caruso, Adam – Thomas, Helen (eds.): Rudolf Schwarz and the Monumental Order of Things. Zürich: gta Verlag, 2018. 311.

⁴⁸ a csatolt pályázat anyag terve. Caruso, Adam – Thomas, Helen (eds.): Rudolf Schwarz and the Monumental Order of Things. Zürich: gta Verlag, 2018. 306.

oly jelentős ereklyéi, akár a zarándokok számára az itt őrzött szent fő.⁴⁹ Újrafelhasználásuk révén a régi az újbán feltámad. Az eltérő méretű fragmentumokból rakott egyenetlen falazatot azonos közönként rendező sorok igazítják szabályos rendbe.

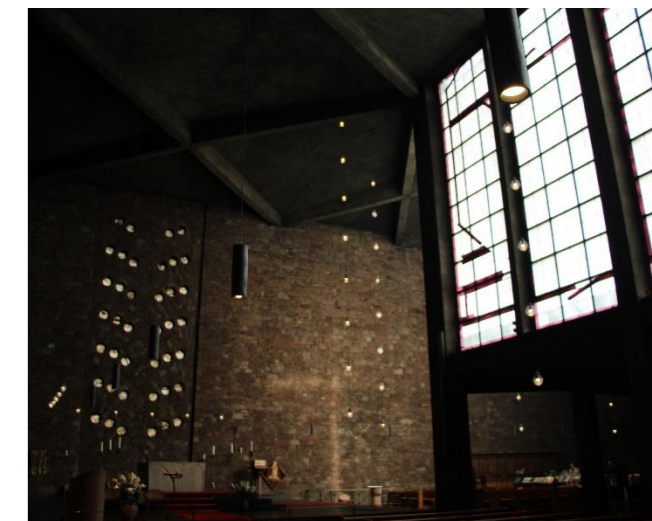
A Szent Anna tömegének a kelet-nyugati tengelye és a hajdani gótikus templom hosszhajójának középvonala megegyezik. Az új koncepció tartalmazza elődjének esszenciális részeit, azonban a modern kor nyelvén fogalmaz. A tágas főhajóval tompaszöveget bezáró 'kereszt kar'⁵⁰ a keresztház redukált formája. Az egykori, elpusztult épület szimmetrikus szerkesztésmódját szintén tudatosan kerülő terv a két oldalfolyosó helyett egy összetett, szabálytalan, széles átmeneti térbe helyezi a zarándokok terét és Szent Anna ereklyéjét. Az oldalfolyosó kortárs alakja nem csupán egy progresszív, szabadon formált tér, amely nem függ a hajótól, nem rendeli alá magát, nem követi annak tengelyeit és mozgását, nem korlátozza a derékszögek merev hálóját. Az egyén mozgása sem előre meghatározott. A fogadó helyiségből a toronyba, vagy a zarándokok terén keresztül a főhajó két végpontjába juthatunk: Az Út kezdetéhez, illetve az oltárhoz és a 'keresztkarhoz' is közvetlen a kapcsolat.

A templomnak nincsen konvencionális értelemben vett ablaka. A masszív falazat szerkezete védelmezően öleli körbe a transzcendens teret. Az építészek primer célja a szakrális teret a profán világtól elválasztó burok kialakítása, egy igaz menedék formálása volt. A monolit tömeg csupán befelé nyílik meg, megtartva a tömör, védelmező jellegét. A szakrális térbe lépve, a félhomályt az alacsonyabb tér áttört kupoláin beáramló szórtfény is oldja, azonban az épületben a legnagyobb, igaz világosságot a főhajóban lehet megtapasztalni. Az összekapcsolódó térrészek – a liturgia tere és a zarándokok oldalfolyosója – közös gádorfala transzparens, az üvegpanelek fénné alakítják a falat.⁵¹ Rudolf Schwarz több szakrális térben központi kérdés a tömör falak megnyitása, az ablakok elhelyezése. A mennyezet alatt felhasított falak, falszakaszok a városi környezet elemeit nem, csak a tiszta, égi fényt engedik be. Épületen belüli pozíciójuk is jelentéssel bír: jobbra az apszist hangsúlyozzák, emelik ki, a tér fókuszpontjaira irányítják a fényt, vagy Isten házának teljességét világítja be a liturgia megzavarása, a

⁴⁹ Maria Schwarz a gótikus templom köveit történeti értékükben Szent Anna ereklyéjéhez, az itt őrzött koponyájához hasonlítja. Caruso, Adam – Thomas, Helen (eds.): Rudolf Schwarz and the Monumental Order of Things. Zürich: gta Verlag, 2018. 307.

⁵⁰ Schwarz, R.: K. W. S. 225.

⁵¹ Caruso, Adam – Thomas, Helen (eds.): Rudolf Schwarz and the Monumental Order of Things. Zürich: gta Verlag, 2018. 311.

Annakirche hajója az apszissal, Düren

Annakirche belső tere, a zarándokok oldaltere, Düren

közösség figyelmének elvonása nélkül, esetleg egy súlytalanul lebegő tető nem evilági képeinek illúziókeltése a cél.

A templomot az éteri részletei, az alig észrevehető kapcsolatok teszik koherens egészszé. A mennyezet egymásba fűződő monolit gerendáinak metszéspontjai kijelölik a tengelyeket, amelyekre Az Út szerveződik, e mentén helyezték el a szakrális tér fő elemeit: az orgonát, az oltárt és a keresztlőkutat. A pódiumon álló oltárt és a kutat férje felkérésre Maria Schwarz tervezte. A keresztlőkút kialakítása megkapó: a megkeresztelt gyermek fejről a szenteltvíz egy második edényben gyűlik össze, majd a megszentelt földbe szivárog. Ahogy a gyermek idősebb lesz, családja megmutathatja neki, hol vált eggyé a szent földdel a víz, amiben keresztelték, így megtörhetetlen, égi kapcsolatot kialakítva közöttük. A vasbeton szerkezetek textúrája azonos: az oszlopokat, a földém gerendáit és magát a földémet is durva erezetű, csiszolatlan fa deszkákkal zsaluzták, így természetesebb felületet adva az anyagnak.

Az oltár mögött az Életfa finom vonalai rajzolódnak ki. Pusztán a faragott kövek rakásvonaláiból kibontakozó, az apró áttörések kontúrjai által előtűnő motívum az Isten akaratából való élet, a remény, a feltámadás szimbóluma.

Az épület karakterét a vörös homokkő falazat, a látszó szerkezeti elemek adják. A teret a különböző síkokról, különböző irányból érkező fények keltik életre: az Életfa kicsi levelei, a teret vertikálisan tagoló függesztett égősorok, a kupolák perforált kerek üveglapjai mind, mint apró ékkövek ragyognak a térben. A hatalmas üvegfelületen, beáradó világosság és a kövek meleg, barnás, vörös árnyalatai, a fa bútorok megtörik az elsőre monumentalitásnak ható teret, atmoszférája békés, nyugodt.

Rudolf Schwarz azon templomai közül, amelyek megtartották tradicionális funkciójukat, a düreni St. Anna templom papjainak példaértékű hozzáállásával egy új, progresszív irányt tár elénk. „Megtanultuk milyen fontos az emberekhez közvetlenül közeledni, beszélgetni velük, ahelyett, hogy várnánk, hogy ők jöjjenek be hozzánk” olvashatjuk honlapjukon a Nézetváltás című tematikus sorozatuk leírásában⁵². Az épületet sosem alakították át jelentős mértékben, ami változtatás, kisebb átalakítás történt, az csupán a város szövetébe való integrálást szolgálta, annak a folyamatnak egy-egy elemeként, amellyel szerves részévé tették Düren mindennapjainak. Lehetőséget teremtettek, hogy a polgárok ne csak a

⁵² <https://www.st-lukas.org/kirchen-kapellen/kirche-st-anna/perspektivwechsel-das-rote-sofa/> (utolsó elérés: 2023.10.28.)

Szentmiséken, egyházi rendezvényeken látogathassák a templomot. Az iskolákból rendszeresen szerveznek a gyerekek bejárást a templom tornyában található múzeumba, a kegytárgyakat és műtárgyakat vegyesen áruló ajándékbolt, valamint a plébánia oldalából a város főterére nyíló, egyházi tulajdonú kávézó a hét minden napján a teljes közösség számára nyitva áll. Évente több eseményt szerveznek a hívek számára és a város polgárainak, hogy megismertethessék az egyház működését, a templom történetét. A közösség és a plébánia is szereti, megbecsüli templomát, ezt mi sem tükrözi jobban, mint az idei Anna-Oktav záróeseményének, a vasárnapi Szentmisének az elnevezése: Új Anna templom – ékszer a világ templomai között⁵³.

⁵³ <https://www.st-lukas.org/anna-oktav-2023/> a letölthető programfüzetben szereplő események alapján (utolsó elérés: 2023.10.28.)

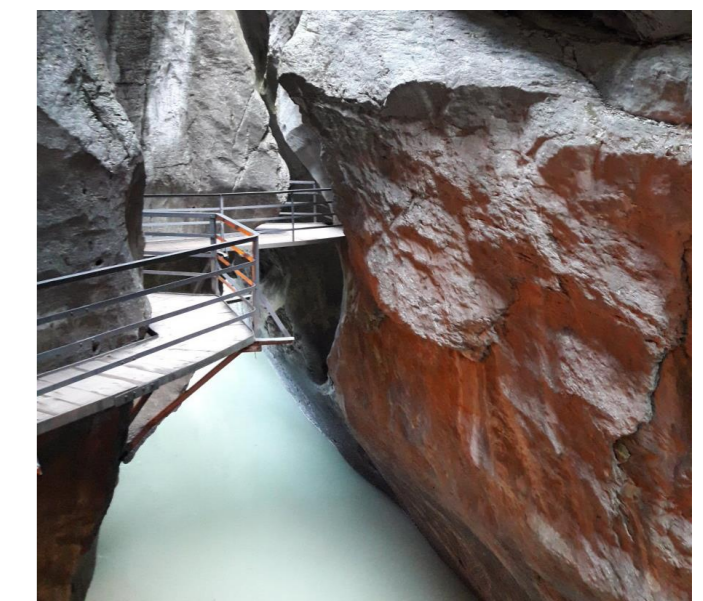
MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

Trauerkirche St. Michael
Gellertstraße 37.,
Frankfurt am Main, 1952-56.

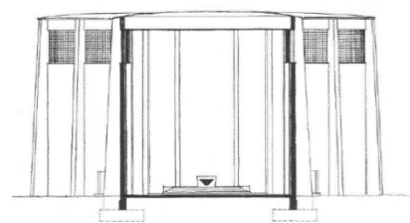
A magányos harangtorony zúgását visszhangozták a 70 éves falak. Piros műanyagon ültem és hallgattam a hajdani templomban egy fém összecusukható asztalnál. A tér világos felületei akaratlanul is emléket állítanak az eltelt időnek. A lepergett vakolat, a repedések és az ázásnyomok, mint a percek, az órák és napok. A sávokban, foltokban megjelenő különböző árnyalatú új, törtfehér vakolat, a kiglettelt lyukak, az újonnan felfűrt lámpatartók, az új műanyagkapcsoló a helyi közösség egykori térhasználatának kéznyoma. De már a legújabb is régi. Ahogy Ralph Messer is elmondta, itt többé már nincsenek rendszeres istentiszteletek, nincsen katolikus közösség. Ma már üresen áll a templom, kongó belső terében már nincsenek padok, az ereklyetartóban már nincsen szent tárgy, az Örökmécses nem világít tovább Krisztus jelenlétét hirdetve, leszerelték. Az épületet felkészítették az átalakulásra.

A negyvenes és ötvenes években 12 millió német származású kelet európai lakosnak kellett elhagynia a lakhelyét, hátrahagynia mindent. A megszállt Németország egész területére, így Frankfurt am Mainbe is nagy számban költöztettek otthonukat elvesztett családokat. A város igyekezett enyhíteni a kitörő lakásválságon, új lakóházakat, lakóparkokat építettek.

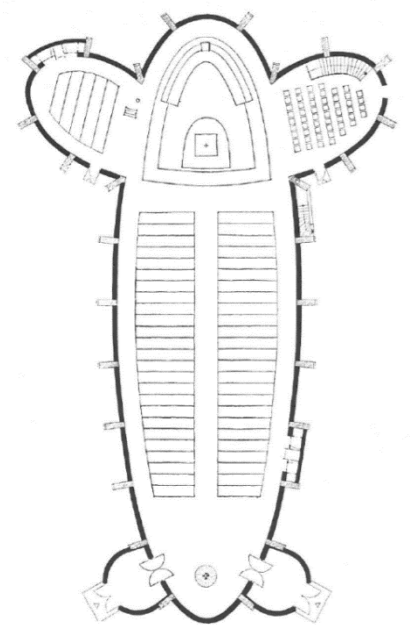
A frankfurti Szent Mihály templom is több, a háború után épült kislakásos lakótömb szomszédságában található. A környező házak lakóinak történetét, a helyszín megismerését követően, a körülményekre reflektálva Rudolf Schwarz meg is fogalmazta koncepciójának alapvetését: olyan építészeti formát keresett, amely a nehéz időkben is töretlenül jelen lévő remény metaforája lehet. A pályázatra leadott tervét a svájci Aare-szurdok völgyében tett kirándulása inspirálta, eszébe juttatva ahogyan az égbe törő sziklafalak között sétálva egy tágasabb öbölhöz ért és a szürke csúcsok között ragyogó sugarak átváltoztatták, újradefiniálták a tér korábbi perspektíváját.

az apszis
Aare-szurdok, Svájc

Az épület alaprajzának struktúráját a Kirchenbau című kötetében megfogalmazott elvek szabályozzák, a formát viszont a világmindenség, a legalapvetőbb természeti törvények ihlették. Az épület kontúrja a bolygók mozgását lekövető, egyetlen központi elem körül keringő testek által kirajzolt ellipszisek összessége.⁵⁴ A szerkezet kialakítására Rudolf Schwarz 2 alternatívát javasolt: a pusztítások után törmelékként megmaradt kövek újra felhasználására ajánlott egy falazott szerkezetű épületet, így a történeti építőanyagok ismét funkciót és feladatot kaphattak volna. Emellett a másik terve egy, a korszerű vázas szerkezetű, kitöltőfalas és költséghatékony vasbetonstruktúra az elsőhöz hasonló alaprajzzal, amellyel végül megnyerte a pályázatot.

Az épület szerkezete csak úgy, mint a menedék és remény fogalmak köré szerveződő koncepció és a belső tér hangulata, a svájci természeti képből következett: a liturgikus tér a szurdokvölgyben haladó irányított, keskeny Úton vezet végig, mely az apszishoz érve kiteljesedik. Négy karéj fogja közre az oltárt. A főtengelyre merőlegesen kettő, amelyeket ugyan használhatott a közösség, – azonban mivel itt kapott helyet az orgona és ha szükséges volt, akkor a kórus is – a liturgiák alatt azonban ritkán telt meg hívekkel. A II. Vatikáni Zsinat előtt Rudolf Schwarz terei, progresszív térszerkesztése olyan újdonság volt, amelyet a közösségek csak fokozatosan szoktak meg, értettek meg. A főtengelyen az apszis, melyet csak a papság használhatott, fizikai valójában többnyire üresen állt, ám metafizikai jelentéssel csordultig telt szent tér. Ezzel szemben a hosszház, a tökéletes ellenapszis.⁵⁵ Magába foglalja Az Utat, a Szent Utazás első állomásaként, az oltárral szemben álló keresztelőkút és a hajón keresztül, a liturgia legtágasabb, hívek által belakott terén keresztül megérkezik az oltárhoz. A bejáratokat az építész szimmetrikusan, Az Út elején helyezte el. A templomba belépve, a Szent Utazás elején még nem látható a két, apszis körüli térrész, a keleti és nyugati térbővületek rejtve maradnak. Ahogyan a jelképes úton haladnak előre a hívek, úgy tárnak fel előttük az egy ponton metsződő ívelt terek. Aki célt ér, belép a Nyitott Gyűrű legbelső körébe, már ismer mindent, érti, látja az összefüggéseket. Részbe a Nyitott Gyűrű köré koncentrikusan gyűlő közösségnek az is, aki még Az Út elején jár, egyformán része az is, aki közeledik a magasztos végső hely felé.

a frankfurti St. Michael eredeti metszete, alaprajza

⁵⁴ Schwarz, R.: K. W. S. 211.

⁵⁵ e Gegenapside (magyarul: ellenapszis) Rudolf Schwarz nevezi így az észak-déli tájolású templomnak az oltártól délre eső hosszházát Schwarz, R.: K. W. S. 211.

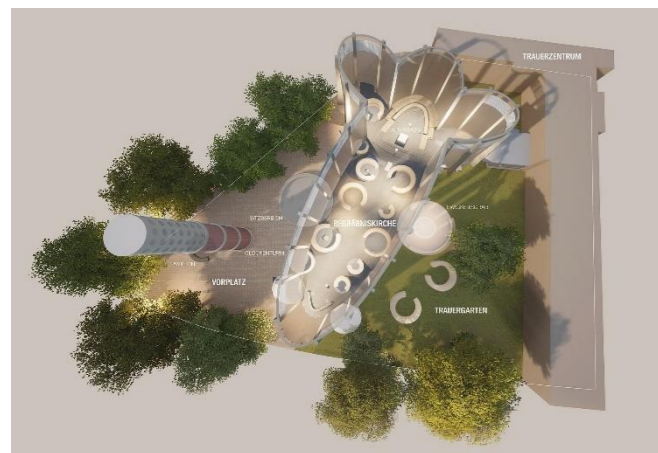
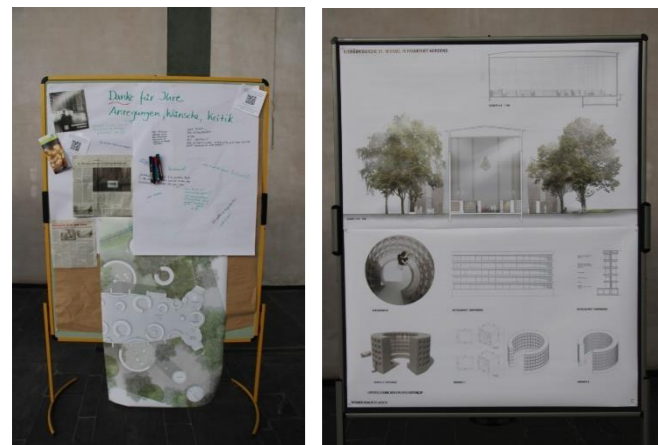
A belső tér atmoszférája eltér Rudolf Schwarz többi, általam ismert szakrális terétől. A formák, a tér elemei nem változnak: a padok, a faragott oltár, a tabernákulum, a keresztelőkút szépen megformált, egyszerű vonalvezetésű tárgyak, azonban a hangulat, a színek szokatlanok. A falak fehérre meszelték, a pillérek belső oldala moha zöld, a mennyezet pedig égszínkék.⁵⁶ A természet hűvös, ám mégsem rideg árnyalatai megnyugtató és csendes közeget teremtenek, amely a szakrális térnek, illetve a második fejezetben említett új funkció számára megfelelő háttérrel biztosít. A pályázatra beadott terven nem a vakolt vasbetongerendás födém szerepel, az építész üvegtetővel tette volna teljessé a szurdok megidézett képét. A fény csupán vertikálisan, mindenféle interferencia nélkül érkezett volna a templomba, így a tömör falakkal kizárva a profán világ mindennemű behatását. Az egyedi térlefedés anyagi források hiányában nem valósulhatott meg, így a szakrális tér elvesztette a valódi megnyitást és a vizuális kapcsolatát az éggel, az elsődleges fényforrással⁵⁷. Az átdolgozott tervben a tömör falak felső peremén jelenik meg egy fénykoszorú, egy üvegtéglából kialakított folytonos megnyitás, melynek köszönhetően a tér nem veszíti el egy központi elemét és vele metaforájának koherenciáját.

Rudolf Schwarz frankfurti temploma a hétköznapi világából, a modern városból egy olyan teret szakít ki, amelybe belépve elcsendesedik a külvilág. A vizuális kapcsolat hiánya gyorsan elfeledtetni, segít kinn hagyni a gyászoló hozzátartozók, a templom látogatójának minden zavaró gondolatát, segít egyetlen feladatra fókuszálni. A fény játéka minden órában máshová veti árnyékát, így a tér változik, minden látogatásnál új arcát mutatja. Ha a grandiózus méretű falak tetejét súrolja, úgy erősíti az építész mennymotívumának, ég felé megnyitott, fényből építkező térlefedésének koncepcióját. A fénnel festett falak fölött az üvegtéglák már nem csupán reflexiókat mutatnak, hanem elének tárják annak teljes valóját, ezt a képet pedig az égi világot szimbolizáló tető motívuma teszi teljessé.

A belső tér, akár a St. Fronleichnamban, a földi lét és a túlvilág terére tagolódik vertikálisan. Míg Aachenben ezt a burkolatok, bútorok színeivel is hangsúlyozta Rudolf Schwarz, addig frankfurti templománál ezt a fény jelenléte és minősége fejezi ki. A tér elérhetetlen magasságával szemben az egykor a padok között sétáló, imádkozó hívek csupán azt érezhették, hogy egy védett, biztonságos, igaz és tiszta közegben vannak, ahová csupán egyetlen céllal érkeztek és ezt a célt az épület tökéletesen szolgálja.

⁵⁶ cerulean a pontos megnevezés, a magyar nyelvben a legközelebbi megfelelője talán az égszínkék árnyalat. Schwarz, R.: K. W. S. 212.

⁵⁷ a csillag, a Nap, mint egyetlen igaz fényforrás, primer eleme az építész eszközkészletének, melyből Rudolf Schwarz levezeti a 7 Tervet. Schwarz, R.: C. I. 12.

közösségi tervezés és kiállítás, a megvalósuló terv perspektivikus képe

MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

Az alaprajz, a térszerkesztés valamennyi meglátogatott város egy-egy templomával⁵⁸ hasonlóságot mutat, azonban az 1957-re elkészült esseni St. Andrea, az 1959-ben befejezett saarbrücheni Maria Königin és az 1960-as linzi St. Theresa templománál évekkel később ismét a Második és Negyedik Terv harmonikus szimbiózisa valósult meg. A tény, miszerint számos másik épületénél is megidézte részleteit és három templomának tervét is a frankfurtival azonos alapokra építette, számomra azt bizonyítja, hogy a tértípus működött és eredeti feladatát ma is kifogástalanul el tudja látni. Az új igények, az új funkció – a gyásztér és temető – kialakításához a frankfurti polgárok segítségét kérték. A közösségi tervezés több fázisban valósult meg: előbb igényfelmérés zajlott, beszélgetéseket és fórumokat tartottak, majd a templom terében megtartották az első kiállítást: a pályázatra beérkezett építészirodák terveit mutatták be, és idén nyáron pedig már a nyertes pályaművet lehetett megtekinteni. A Frankfurti Alkalmazott Tudományok Egyetemének diákjait is bevonták a kezdeti fázisokban, egy féléves feladat keretein belül megtervezhették egy több épületet magába foglaló, nagyobb léptékű felújítását és átalakítását a szakrális térnek és a plébánia épületeinek. A megvalósuló tervnek sajnálatos módon nem része a többi templomhoz csatlakozó épület. Ezek ma is a gyászolást, feldolgozást segítő központhoz tartoznak: irodák, kiscsoportos foglalkozások terei és egy könyvtár található benne. Csupán kisebb korszerűsítések történtek az épületen, így máig megőrizte az eredeti karakterét.

A Meixner Schlüter Wendt iroda győztes terve szintén nem változtat a templom eredeti hangulatán, már jól ismert formákat terveztek a térbe. Az urnatartók pályázatra leadott több vázlatát az építészek Maria Schwarz-cal és a műemlékvédelmi hatósággal konzultálva véglegesítették: a Nyitott Gyűrű alakját választották az eredeti koncepció kiegészítésére. „A templombelső nem szenvedhet az általunk tervezett elemektől, nekünk gazdagítanunk kell azt.”⁵⁹ Várhatóan 2024. év végéig elkészül a tér bővítése, amellyel a templom új funkciót kap és kapui ismét kitérülnek a látogatók előtt, hogy egy olyan világba vezessék őket, ahol a csendben békére lelhetnek.

⁵⁸ Rudolf Schwarz bécsi St. Florian, saarbrücheni Maria Königin, a már említett aacheni St. Fronleichnam, a dűreni St. Anna, wuppertali St. Ludger, valamint a kölni St. Jozef templomai is a Negyedik Terv alapján készültek

⁵⁹ <https://www.faz.net/aktuell/rhein-main/frankfurt/st-michael-wird-zur-ersten-frankfurter-urnenbegrabniskirche-18728281.html> utolsó elérés: 2023. 10. 28. (a szerző fodítása)

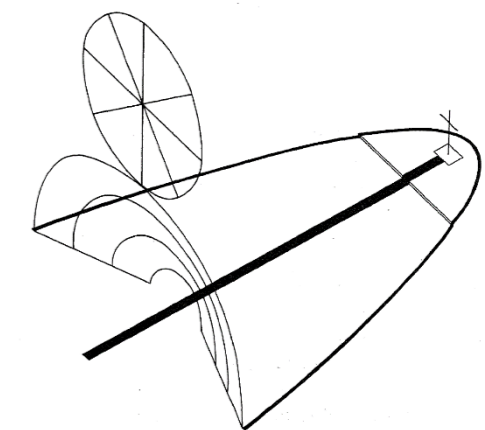
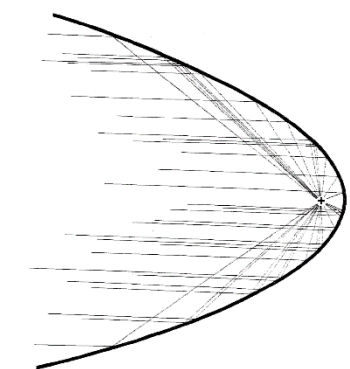
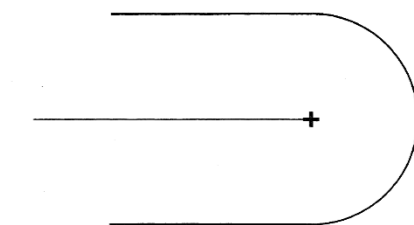
MEGHITT CSEND VAGY SIVÁR NÉMASÁG?

Az Ötödik Terv
Szent Dobás: A Sötét Kehely

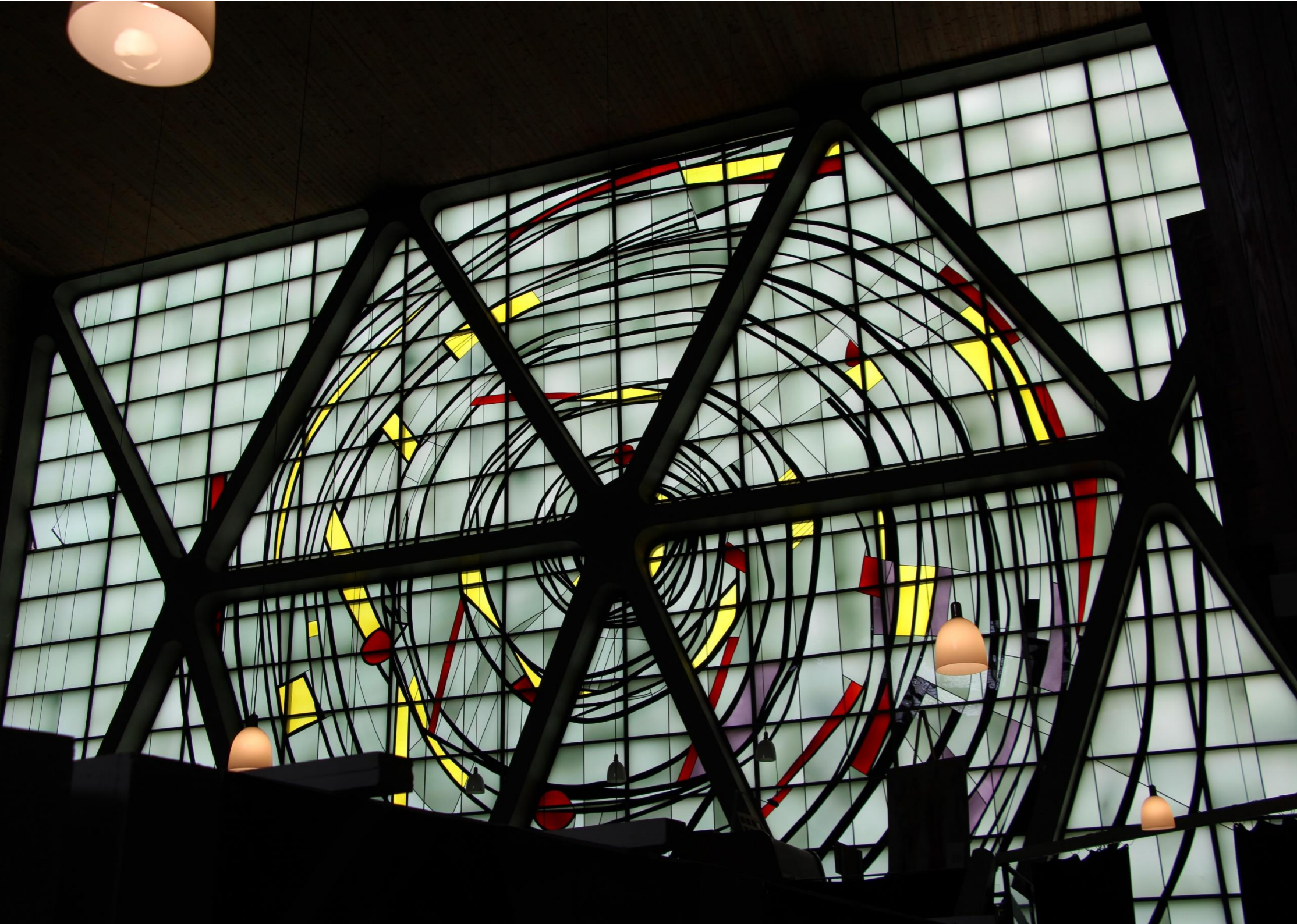
„Megmutatja az embereknek, akik az új föld felé tartanak, hogy az már elő van készítve számukra. (...) Az utazás a végéhez közeledik. A Mennyei kapui szélesre vannak tárva számukra.”

Rudolf Schwarz hét terv-sémája közül az Ötödik Terv, a Sötét Kehely⁶⁰ egy különleges utat mutat meg a hívőknek, amely a földi léttől a mennyei országba vezet, majd útjukra bocsátja őket, visszaengedve a profán hétköznapi világába. Az Ötödik terv válasz a korábban taglalt Másodikra. Míg a Második a világos pólus, ez a sötét. Alaprajza a többi elméleti vázlatnál eltérően erősen meghatározott: egy széttároló szárú parabola keskenyedő végpontjában álló oltárral. A forma különlegessége, hogy soha sincsen vége. Ahogy a távolodó hívő visszatekint Isten házára, a képzeletében a látóhatárig meghosszabbíthatja a parabola szárait. Így a szakrális tér szigorúan vett határain kívül is láthatja, ahogy a kitárt forma vonzza, hívja és érezheti ahogy vele szemben a túloldalon az Úr kitárt karjaival várja az övéit, hívja a mennyek végtelen országába. Az út két irányú. Aki megismerte a mennyek országát, vissza kell, hogy térjen oda, ahonnan jött. Erre utal a Dobás, az az ív, amelyet a hívő megtesz, mielőtt ismét visszatérne Isten házába.

⁶⁰ Sacred Journey. The Way. In: Schwarz, R.: C. I. 114.

Rudolf Schwarz magyarázó ábrái az Ötödik Tervhez

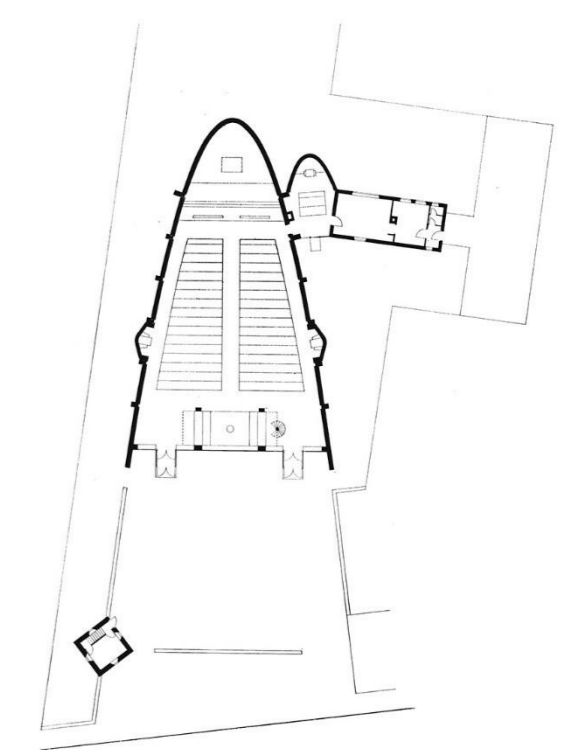

Kulturkirche Heilig Kreuz e.V.
Scharnhölsstraße 33.,
Bottrop, 1955-57.

A fejezet elején említett egymásra épülő, egymásból következő tervek ellenpéldája a bottropi Heilig Kreuz. Rudolf Schwarz egyik legtisztább, képletszerű alkotása, mind vertikális és horizontális szerkesztésmódjában, anyaghasználatában. 1951-ben egy bottropi közösség plébánosa azzal a kifejezett kéréssel kereste fel az építész, hogy tervezzen számukra egy, a könyvében ismertetett terv-sémára, az Ötödik Terv példájára parabola alaprajzú templomot. Az építkezés 1957-ben ért véget, Rudolf Schwarz egy mise alkalmával látogatta meg a templomot. Nem csak egy feltűnően koherens munkaként könyvelte el az épületet, a teret és használóit figyelve elégedetten konstataálta, hogy a megközelítőleg 20 évvel korábban készült terv alapvetései nem avultak, számottevő változtatás nélkül továbbra is igazak.

„Milyen időn kívüliek az egyszerű építészeti formák, és mennyire passzívak, alig hat rájuk a korstílusok változása. Jelentésük már kiteljesült, elenyésző mértékben változnak.”⁶¹

Városi léptékben sem elenyésző a Heilig Kreuz alakja. Az utca vonalától hátrahúzott épülettömeg előtt kialakult tér nyugodt megérkezést biztosít, összeköti a város profán miliójét a szakrális épület időtlen békéjével. A tervezés folyama nem szakadt meg az épület kontúrjainál, Rudolf Schwarz az üveghomlokzaton keresztül kinyitotta a házat, mintha az sosem lett volna határozott vonallal lehatárolva. A téren emelt betonfalak az alaprajzi parabola szárainak vonalát követő, kiegészítő urbánus téri elemek, melyek a teljes burkolat felületet keretezik, ezzel egy kellemes átmeneti teret képezve. A telek határán a tömör falak feloldódnak a térben, de igazán sohasem maradnak abba.

a bottropi Heilig Kreuz templom alaprajza

⁶¹ Schwarz, R.: K. W. S. 235.

Egy üres, három oldaláról tömör térfalakkal határolt terület hasznos városi köztérből könnyen átalakulhatna kopár kihasználatlan nem-hellyé.⁶² Azonban az utca zajától védve, a téren az események alkalmával kialakul egy pezsgő városi-, közösségitér.

A telek adott. Az alaprajz kötött. A szerkezeti lehetőségek korlátozottak. Ennek megfelelően a felhasználható anyagok skálája is jelentős mértékben szűkült. A területen zajló bányászati tevékenység miatt olyan szerkezetre volt szükség, amely tolerálja az esetleges egyenetlen süllyedéseket. A körítő téglafal a vasbeton pillérek között 4 m széles szakaszokra van osztva, az elemei keskeny vasbeton ingatartókon csúszhatnak. A középső falpanelek, az északnyugati üveghomlokzat és az apszist ölelő ív fix, rögzített. A homlokzati karaktert a puritán szerkezet textúrái, színei határozzák meg. A látszó vasbeton pillérek jelentős keresztmetszeti méreteivel markáns elemek a külső oldalon, míg a beltérben szerényen, alig észrevehetően lép csupán ki a fal síkjából.

A hajóban az útmentén nem lehet ablak, az megtörné a templom bensőséges atmoszféráját, megzavarná a hívők töretlen figyelmét. Az apszis felé közeledvén, a félhomály nő. Az apszis felett a tér megnyílhat, ahogy a Heilig Kreuz esetében is teszi. Ezen a hasadékon árad be a sötét térbe a túlviláginak tetsző tiszta fény. Itt az út vége. Az Úr mégis tétova. Kitért karjai nem záródnak ölelésre a közösség és a szent tér körül. A hívek fölött tovatekint a távolba, túl az üvegfalon, túl a templom határán, a profán világba. Látja honnan jött, mit tett az ember. Karjai már nem ölelésre záródó kezek, hanem fohászáért, engesztelésért könyörgő papok gesztusa ismerhető fel benne. Ezen a ponton ismerhető fel a forma igazi természete: Rudolf Schwarz leírja, hogy a Szentmisén egybegyűltek először nyugtalanok lesznek, nem fogják érteni, miért nem történik semmi, nem fogják érteni mire kell még várniuk. Majd ahogy az Úrra néznek, megértik, megérik még nem teljesült minden feltétel. Azonban érzik az Úr közelségét, a templom transzcendens atmoszférája méltóságteljes csendbe vonja őket, elfogadják a manifesztumot. „Ite missa est.”⁶³

A tér képről képre felfedi jelentését. Aki először jár az épületben, a bejáraton belépve kétséget kizáróan oltár. A szűkülő tér vonzza, újra és újra tárt karokkal fogadja a betérőket. Az út végére érve még ha nem

⁶² Augé, Marc: Non-lieux: Introduction à une anthropologie de la surmodernité. Párizs: Éditions du Seuil, 1992.

⁶³ 'Menjetek, megvan a mise.' Az ókeresztény Szentmise latin elbocsátó formulája. <http://lexikon.katolikus.hu/I/Ite%20missa%20est.html> utolsó elérés: (2023. 10. 27.)

a templom előtti tér a profanizálás előtt és mai használata

a belső tér a profanizálás előtt és utána, véradásra készülve

is vallásos ember, önkéntelenül felemeli tekintetét a 16 méter magasan lévő üvegezett megnyitás irányába, amely olyan érzetet ad, mintha megvasadt volna felette az égbolt. A tér félhomályával elemi kontrasztban áll az oltár felett beáradó fény, amely az üvegtáblák elé függesztett isteni szemmel⁶⁴ földön túli képpé alakul. A tekintet a mennyezetről lógó lámpások sora vezet tovább. Lámpa lámpát követ. Az parabola ívének közepén elfogynak a lámpák, nincsen szükség mesterséges világításra, itt már a hatalmas, közel 340 négyzetméteres ólomüveg ablak⁶⁵ uralja és tölti meg fénnel a teret.

A monumentális felület spirálja az univerzumot szimbolizálja, amelynek végtelensége a színek teljes kavalkádjával örvénylik a két világ határán. Ez Georg Meistermann német képzőművész első monumentális absztrakt üvegfala. A nemzetközi művészettörténetben ez az üvegfal a szakrális tér monumentális absztrakciójának legkorábbi alkotása.⁶⁶

Az üvegfelület határ a világok között: a magasztos szent tér és a profán urbánus környezet határán egyensúlyozó vékony hártya. A külső, esendő és vétkes világhoz tartoznak a fakóbb, halványabb árnyalatok, a belső tiszta, magasztos, ünnepi térhez a távoli univerzumok vibráló, élénk színei, fényei társulnak. Tehát ablak is, amely a megismerhetetlen végtelenbe nyílik. A homlokzaton a két különleges kapu tömör, hangsúlyos struktúrák, melyek kijáratot biztosítanak az esendő földi világba. Ez – hasonlóképp, mint az üvegfal, – a sötétséget kint tartó elem is.

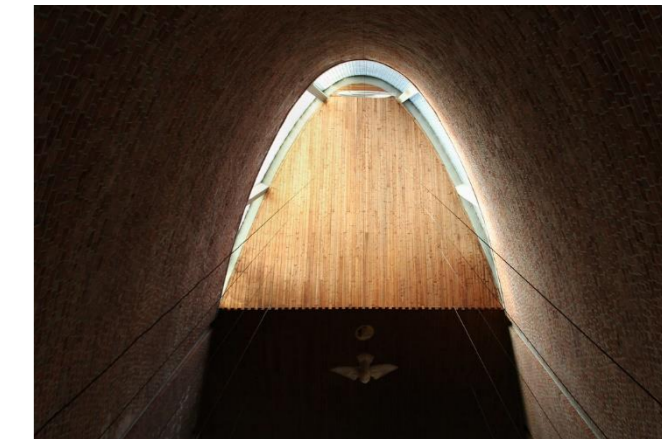
Hiába szerette a bottropi közösség papja az Ötödik Terv metaforáit, üzenetét, hiába alkotott Rudolf Schwarz egy nemes, patetikus teret, az Európában fokozatosan erősödő szekularizáció Németországban is évről évre egyre nagyobb, jelentősebb méreteket öltött. A Heilig Kreuz templomban az utolsó Szentmisét 2008-ban, 50 évvel a felszentelése után tartották.

A bottropi térstruktúra igazolta a Sötét Kehely konstrukcióját, teljesítette az építész formához fűzött elvárásait. Azonban a 21. század elején merőben új feltételeknek kellett megfelelnie, új igényeket

⁶⁴ Isten szeme, az Úr szeme. A barokk ikonográfia oltár fölött elhelyezett gyakori eleme, Isten gondviselését, oltalmát, mindentudását, ítéletét fejezi ki (11,4; 15,4; 16,2; 17,25; 33,18; 66,7; 90,4; 116,5; 138,16) <http://lexikon.katolikus.hu/I/Isten%20szeme.html> (utolsó elérés: 2023. 10. 24.)

⁶⁵ 139. Pfarrkirche Heilig Kreuz. In: Pehnt, Wolfgang – Strohl, Hilde: Rudolf Schwarz 1897-1961. Architekt einer anderen Moderne. Berlin: Hatje Cantz Verlag, 1997. 281.

⁶⁶ <http://www.meistermann-gesellschaft.de/html/biographie.html> (utolsó elérés: 2023. 10. 24.)

a fal felhasítása az apszis felett

a lenyűgöző ólomüveg-ablak belső képe

átalakult szakrális tér: bárszékek és stációk

kielégítenie. A tér harmonikus, natúr árnyalatú burkolatai, látszó szerkezetei kellemes közeget teremtenek egy művészeti kiállításához, egy stand-up esthez, egy konferenciához egyaránt. Az épület előtti tér megfelelő parkettet biztosít egy nagy léptékű táncelőadáshoz és éppen olyan ideálisan megfelel egy szabadtéri mise, mint egy veterán motoros találkozó helyinének.

Az elmúlt évek sikeres rendezvényei jól bizonyítják mind a belső-, mind a külső tér alkalmasságát, helytállását a látszólag szokatlan szituációban. Szokatlan, ám nem példa nélküli. A bottrop-i templom után sorban alakultak át a környező városok templomai is: 2010 óta Essenben 12 profán funkciójú kultúr-templom létesült⁶⁷ az összes környező városban Duisburgban, Oberhausenben, Essenben is számos kultúra orientált templom található. Az egyházak, felekezettől függetlenül, egyre nyitottabbak különböző kulturális programok befogadására, így jobban kihasználva a templomaikat. A kulturális és vallási élet szimbiózisa nem csupán koncertek, kiállítások atmoszféráját teszi különlegessé, számos egyedi esemény színesíti a palettát és ezáltal tölti meg élettel a templomok korábban néma tereit.

⁶⁷ a teljes lista elérhető: <https://www.kulturkirche-essen.de/> utolsó elérés: 2023.10.26.

V Értékelés

üres mn 1. Aminek a belsejében nincs semmi. | Amiben nincs az, ami benn szokott lenni. Olyan <tér, felület> amelyen nincsen semmi. **2.** Olyan <tárgy, étel> amelyből, amelyről hiányzik vmely anyag. **3.** Ami nincs felhasználva, igénybe véve. ~lakás. | *túlzó* Olyan <helyiség>, amelyben kevesen vannak. **4.** Értékesebb lelki, szellemi tartalom nélküli. ~az élete. | *vál.* Érzés nélküli. ~szív. | Ami mögött nincs valóságos tartalom, érték. ~fogadkozás, cím. ~**edik** tn ige **1.** ritk Fokozatosan üressé, elfoglalhatóvá válik.⁶⁸

Meghitt csend vagy sivár némaság? – Csend. Üresség. Némaság. Egyszerű, közismert fogalmaknak tűnnek, de az ürességnek, ahogy a némaságnak és a csendnek is vannak különböző attribútumai: egyik sem szükségesen állandó, lehet időben, minőségben eltérő. Kialakulása akár elhúzódó, fokozatos, degresszív folyamat, akár hirtelen, vagy váratlan változás eredménye is lehet.

Épületekre vetítve: a tér némasága, akár az üressége nem feltétlenül a kezdetek óta áll fent. A tér elnémulásának, kiüresedésének a katalizátora lehet a funkció minőségének, vagy relevanciájának csökkenése, de lehet a használók társadalmirétegének, korosztályának megváltozása, illetve akár egy globális jelenség, vagy az említett tényezők összessége is okozhatja egy ház, struktúra kihasználtságának, jelentőségének és látogatottságának csökkenését. A szellemi tér kiüresedése kedvezőtlenebb folyamat, mint a fizikai tér hiányosságai, a keletkező űr, hiszen azt egyszerűbb megszüntetni, pótolni, egyszerűbb bizonyítani, hogy a hibát kiköszörülték. Ha egy épület, egy korszak eszméi és értékei sérülnek, akkor nagyobb energiabefektetést igényel, hogy alátámasszák, hitelesítsék igazukat, mint a materiális, tárgyi elemek jelenlétét.

A 21. században Kelet-Közép-Európában erősen kritizált a modern kor több irányzata, az International Style, vagy a szocmodern nyomán megvalósult épületek sem örvendtek osztatlan népszerűségnek. Nyugatabbra valamivel kevésbé aggasztó a helyzet: az épületeket, a művészeti alkotásokat – ha csak erősen nem indokolt – nem kötik össze a történeti korról, annak eseményeivel. Ennek ellenére az elszemélytelenedett formák, az uniformizmus, a rideg felületek, a grandiózus, ugyanakkor üres terek, a

⁶⁸ üres. In: Kovalovszky Miklós – O. Nagy Gábor – Juhász József – Szőke István(eds): Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 1443.

történeti koroknál megszokott díszítés általános hiánya többek szemében kevésbé széppé, kevésbé esztétikussá teszi a modern épületeket. A szakrális terekre ez különösen igaz: a reneszánsz freskóinak mozgalmas jelenetei, a gótika csúcsívei és kőcsipkéi, a barokk aranyozott volutái, ornamentikája megszokott elemei egy templomnak.

Rudolf Schwarz modern liturgikus tereiben ezzel szemben kevés elemmel dolgozik. Ahhoz, hogy megértsük épülteit, közel az összes komponens fel kell fedezni, meg kell érteni. Koncepcióinak egyik elismerendő, ugyanakkor kihívást jelentő kitétele, hogy nem alkalmazott szükségtelen, céltalan díszítőmotívumokat, mégis szeretett volna közérthető, meghitt, kortárs tereket alkotni. A tér komponenseinek jelentős redukálása a modern kor diverz, kiszámíthatatlan időszakában kockázatos döntés volt. Az építésznek a megfelelő elemek kiválasztása után olyan szakrális épületeket és milióket kellett teremtenie, amit a közösség minden tagja megérthet, mindenki magáénak érezhet. Ehhez a kevés jelen lévő strukturális és belsőépítészeti részeknek koherens egészet kell alkotnia és nem a múlt alakjait felidézni, hanem olyan a jelenkorban releváns formát magára öltenie, ami megszólítja a híveket. Ha a tér hangsúlyos részletei az anyaguk, a textúrájuk, a színük, az arányaik révén a szabályos, geometrikus rendben elhelyezett ablakokon, az ólomüvegen áradó éteri világosságban, tiszta fényben szerényen ragyogva meg tud születni a transzcendens világ emelkedett békéje és csendes harmóniája, a 'Baumeister' szándéka nem volt hiábavaló.

Rudolf Schwarz kortársaitól eltérő gondolkodása, egyedi tervezési módszere lehetővé tette számára, hogy olyan progresszív tereket alkosson, amik anyaghasználatukban és térszerkesztésükben is előremutatóak volt. Saját elméleti munkássága, kutatása nyomán olyan szakrális tér tevei voltak, – amelyeket részben meg is valósított – a II. Vatikáni Zsinat összehívása előtt több tíz évvel, melyek a 20. század első felének megszokott struktúráitól merőben eltértek. Ezek a konstrukciók a liturgia folyamataira épülve szolgálták a közösség bevonását, elmélyült részvételét az istentiszteleteken.

Valamennyi meglátogatott épület szerkezete, alaprajza különbözött valamiben, azonban a tervezési módszer két legjelentősebb eleme mindnél megegyezett: az elméleti munkásságára támaszkodva komponálta meg a jelenkor igényeihez, az adott város, az adott plébánia lehetőségeihez mérten, az adott telek határain belül azt a templomot⁶⁹, amellyel kimetszhetett a háború sújtotta városok profán

⁶⁹ templom: görög eredetű szó. temenos [görög] jelentése: kivágni, kihalászni. Elkerített szent terület, a hétköznapok világából, a mindennapi életből kiszakított különleges tér.

forrás: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/temenos> (utolsó elérés: 2023.10. 30.)

szövetéből, hétköznapjainak vétkes, esendő világából egy olyan területet, ahol épületében időtlen béke, csend teremhet.

Az életmű, amelyet Rudolf Schwarz Németországra hagyott, a modern szakrális építészettörténet meghatározó szelete. Kortársai: Otto Bartning⁷⁰, Emil Stefan⁷¹ és Hans Schwippert⁷² építészek, a kor jeles templom tervezői is elismerően nyilatkoztak róla. Templomai a maguk nemében mind egyediek, eltérő koncepciók – természeti képek, gyakorlat megfontolások, fennkölt elméletek, elvek – mentén szerveződnek. Épületeit és írásait mégis egy koherens egészként lehet értelmezni, melyben vannak ház és ház közötti evidens, nyilvánvaló összefüggések, könnyen észrevehető kapcsolatokkal, ugyanakkor olyan, több projekten keresztül kibontakozó tervek is színesítik hagyatékát, melyeket felesége 2018-as halála⁷³ óta csak archív anyagokból, közzétett levelezéseiből, beszélgetésekből ismerhetünk meg történetekkel. Az utóbbi csoportba tartozik az aacheni St. Fronleichnam templom terve is, amelynek első változatát a szintén aacheni Heilig Geist templom ötletpályázatára adta le először Rudolf Schwarz, azonban a merész forma, a puritán belső tér nem nyerte el a bírálóbizottság tetszését. Az építészt egy évvel később kereste fel a St. Jozef plébánia egyik papja, aki emlékezett a tervre és szerette volna saját közösségének felépíttetni a formabontó szakrális épületet.

„Azt mondhatnánk, hogy nincsen receptje a jó építészetnek, így nincsen egyetlen stílus sem, amely jobb vagy rosszabb lenne bármely másiknál.”⁷⁴ – fogalmazott felesége, Maria Schwarz egy interjúban.

Mérhetnénk az épületek időtállóságát, működőképességét a rajtuk eszközölt átalakítások léptékével, a szükséges beavatkozások mennyiségével? Vajon az épültek jövője, fennmaradásuk ennek függvénye? Igen, némely aspektusuk mérhető a fent említett spektrumon, de ha a templomok kihasználtságát

⁷⁰ Rudolf Schwarz utolsó éveiben főként szakmai témákról leveleztek, korábbi fejezetben idézetett levelük: Rudolf Schwarz Otto Bartningnak írt 1957. 10. 11-i levele

⁷¹ több pályázaton dolgoztak együtt, közös tervük nem épült meg. Pehnt, Wolfgang – Strohl, Hilde: Rudolf Schwarz 1897-1961. Architekt einer anderen Moderne. Berlin: Hatje Cantz Verlag, 1997. 245., 266., 280.

⁷² többek között a St. Fronleichnam terezésénél is együtt dolgoztak, jó barátságot ápoltak <https://www.rheinische-geschichte.lvr.de/Persoenlichkeiten/hans-schwippert/DE-2086/lido/57c94d7602a1a5.87944424> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁷³ Maria Schwarz, leánykori nevén Maria Lang, 96 évet élt. (1921-2018.) Férje halála után aktívan folytatta közös megkezdett munkáikat, elvállalta korábbi épületei felújítását, előadásokat, interview-kat, beszélgetéseket tartott.

⁷⁴ A Conversation with Maria Schwarz. Responding to the present. In: Caruso, Adam – Thomas, Helen (eds.): Rudolf Schwarz and the Monumental Order of Things. Zürich: gta Verlag, 2018. 310.

vizsgálom, az nem függetleníthető az épületek környezetétől, az elmúlt 60-70 évben lezajlott releváns társadalmi- és gazdasági folyamatoktól – így az nem mérhető csupán ennek az egyetlen szegmensnek a vizsgálatával. A 21. századi globális szekularizáció hatása elérte Németországot is, az elmúlt két évben több, mint 880.000 német állampolgár hagyta el a katolikus egyházat, számuk évről évre növekszik.⁷⁵ Az elmúlt évtizedekben számtalan liturgikus épület vesztette el eredeti funkcióját, azonban az elkövetkező években ez a szám minden jel szerint tovább fog nőni, így Rudolf Schwarz templomai közül is többet fenyegethet a profanizálás, illetve felmerülhet funkciójának megváltozása.

Kutatásom során megdöbbenve tapasztaltam, hogy milyen gyakoriak Németországban a kultúr-, temetőtemplomok és egyéb liturgikus térbe költöztetett profán funkciók. Ám jelentős különbségek vannak némely templomok között: többségük nem profanizált, vegyesen használják sokszínű közösségi események, rendezvények helyszínként, valamint Szentmisét, áldozást, közös imádkozást is tartanak bennük.

A legfontosabb kérdés, amit Rudolf Schwarz és az összes modern építész templomépületeinek megóvása érdekében feltehetünk: integrálhatók-e az egykori szakrális épületek a modern társadalom hétköznapijaiba? Lehetséges-e ezen terek kihasználása oly módon, hogy az új funkciónak többsége származzon a szimbiózisból? A liturgia egykori terei csak profitálni tudnak az újrafelhasználásból, csak úgy, mint az eredeti fenntartója: ha bérletdíjat fizetnek, abból fedezni tudja az esetleges felújításokat, nem fog üresen állni az épület és állapota nem romlik, indul az enyészet felé. A város és a helyi örökségvédelem is pozitív többletet kap: nem kell a polgároknak egy fokozatosan romló állapotú ház lassú haláltusáját néznie nap, mint nap és nem kell elbontani egy régi épületet, amelynek környezeti lábnyoma, a keletkező hulladék mennyisége a fenntartható, körforgásos gazdaság mellett megengedhetetlen léptékű. Ha van olyan funkció, amely ismét tudja hasznosítani a templomépületet, ha az emberek tovább használják és megszeretik a meglévő teret, nem kell helyette újat építeni, ami ismét hatalmas erőforrás-megtakarítás.

Az új funkció, amint a bemutatott példánál is látható volt, nem szükséges, hogy végleges legyen, nem szükséges tökéletesen illeszkednie a meglévő térhez. A szakrális terek jellemző bútorzata, térosztása számos egyéb célra hasznosítható: eredeti funkciójához a gyülekezés, a találkozás tere áll legközelebb. Ebbe a kategóriába sorolhatóak azok a közösségi terek, amelyeket csupán alkalmanként használnak:

⁷⁵ <https://www.dw.com/en/germany-record-numbers-of-catholics-leaving-the-church/a-66058149> (utolsó elérés: 2023.10.31.)

egyszeri nagyobb létszámú rendezvényekre, melyek lehetnek zenés-, táncos estek, koncertek, színházi előadások, de filmvetítést is tartottak már az egyik duisburgi kultúrtemplomban⁷⁶. Kiállítások, találkozók szervezésére a belmagasságuk és jellemzően tágas alapterületük miatt kiválóan alkalmasak lehetnek. Érdekes kivétel a bottropi Heilig Kreuz, mivel a többi kultúrtemplomtól eltérően itt nem osztoznak a téren a liturgiák, szertartások és a profán események, mint az esseni, kölni, duisburgi, oberhausenai példánál. A fenntartó is egy kulturális alapítvány, aki számos közösségi programra bérbe adja a teret: oktatási-, szórakoztatási- és művészeti eseményekre egyaránt. Több olyan hajdani szakrális épület áll ma Németországban és Európa-szerte, amelyek egy-egy intézményt fogadtak be, így állandó funkcióval rendelkeznek. Ezek közül a legegyszerűbb talán a könyvtár, melynek elmélyedt csendje nem interferál az egykori funkcióval. Az aacheni Szent Pál templomban Püspöki Egyházmegyei Levéltárat és hozzátartozó irodákat alakítottak ki olyan magas építészeti minőségben, hogy példaként szolgálhat a jövőbeli felújítások és átalakítások számára,⁷⁷ Ulmban egy százhusz éves templomot alakítottak bérelhető irodákká.⁷⁸ Azonban meglepő módon mégsem ez a legnépszerűbb újrafelhasználása a térnek. A legtöbb német nagyvárosban már ma is található legalább egy olyan – jellemzően modern – templomépület, amely urnatemetőként működik. Csapán újraszentelik temetőként a területet és térbútorokat helyeznek el, amelyek fogadni tudják az urnákat. Aachenben⁷⁹, is található a frankfurti kolumbáriumhoz hasonló konstrukció.

Azonban gyakran ennél köznapibb funkciók is helyet kapnak Isten hajdani házában: Németország-szerte hoteleket alakítanak ki a korábbi templomokban, a düreni St. Bonifác templom (1921.) 6 éve alakult át óvodává⁸⁰, a Szent Antal Abbász templomot Bochumban idősek otthonává építették át, A Duisburg-Buchholzban található Szent Miklós templom idősek találkozó- és tanácsadó központjává vált.⁸¹ Néhány további szokatlan példa a régióban átalakított, profanizált szakrális terek közül: egy templomból

⁷⁶ <https://liebfrauen-kulturkirche.de/gebaeude/umbau-zur-kulturkirche> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

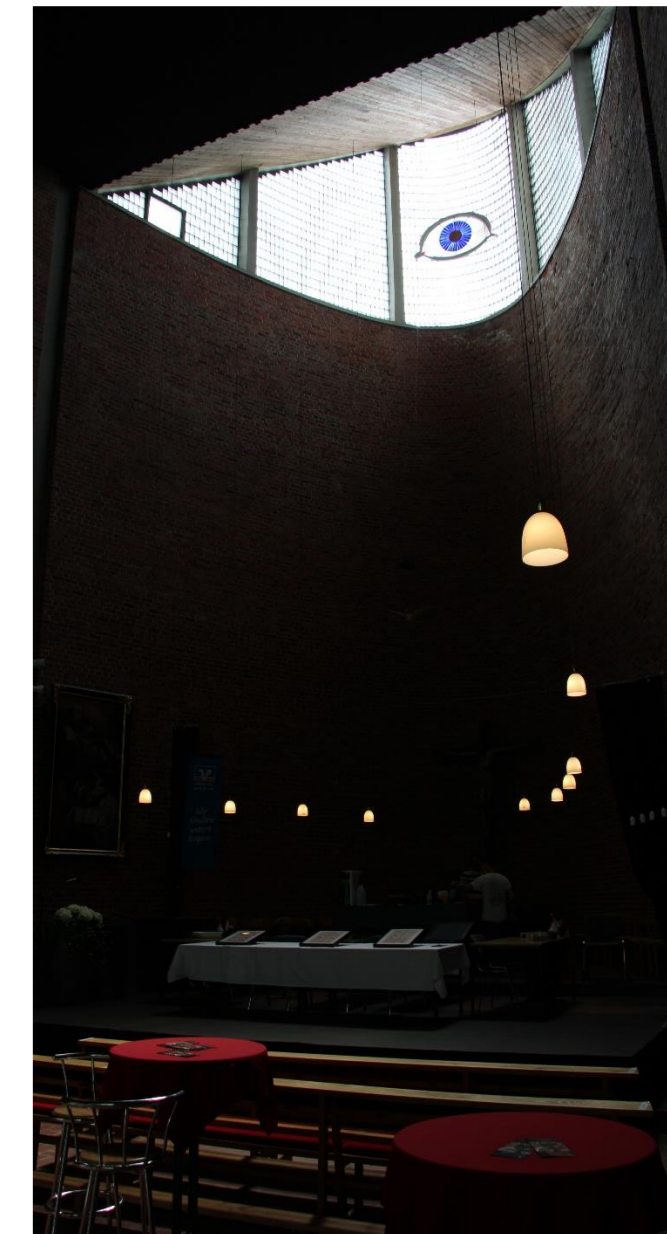
⁷⁷ <https://www.domradio.de/artikel/wie-leerstehende-kirchen-sinnvoll-genutzt-werden-koennen> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁷⁸ <https://retaildesignblog.net/2015/12/25/zerosseven-design-studios-offices-ulm-germany/> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

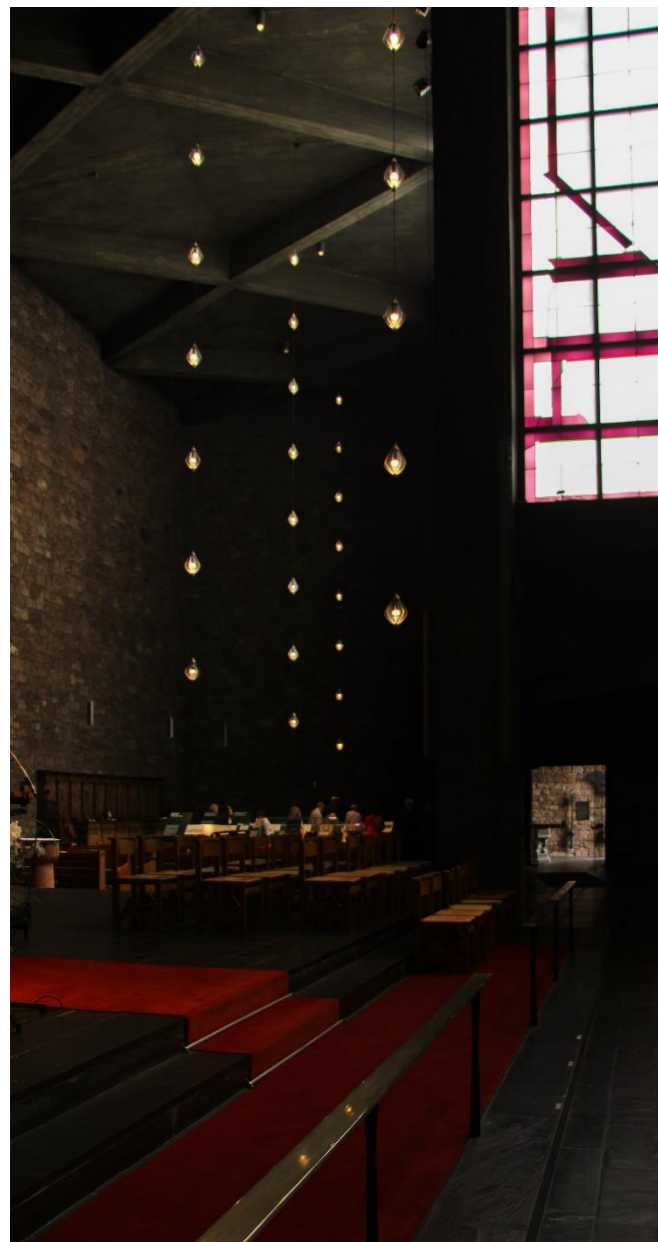
⁷⁹ a listán megtalálható az aacheni püspökség összes szakrális térből átalakított urnatemetője: <https://www.bistum-aachen.de/Gemeindearbeit/Kolumbarium/> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁸⁰ <https://www.zukunft-kirchen-raeume.de/projekte/st-bonifatius-kita/> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁸¹ Horst Ambaum: Gemeinde bleibt lebendig. In: neue Caritas. 111. Jahrgang, Nr. 02. Freiburg im Breisgau 2010, S. 12–15 (caritas.de [utolsó elérés:2023.11.01.]])

természetes- és mesterséges fény a bottropi kultúrtemplomban

Annakirche belső terének fényforrásai

falmászótermet⁸², kerékpárboltot,⁸³ éttermet,⁸⁴ egy brüsszeli templomból ideiglenesen sörfőzöt és sörfőzöt⁸⁵ és alakítottak ki, hogy a befolyt összegből renoválhassák a szakrális teret. Ezek a funkciók kevésbé vannak tisztelettel a hajdani funkcióra, ám számomra még mindig azon a határon belül vannak, ahol a véleményem szerint még mindig szerencsésebb végkimenetel, ha felhasználják a templomteret, mint ha hagynák üresen, az időjárás viszontagságai között pusztulni.

A megismert épületek példái alapján, ma a liturgikus épületek legideálisabb felhasználási módja, ha van lehetőség megtartani az eredeti funkciójukat, olyan ideiglenes kiegészítő használati módok integrálása, amelyek nem igényelnek visszavonhatatlan szerkezeti módosításokat és szélesebb közönség előtt nyitják meg a kapukat. Ennek remek példája a dűreni Annakirche, ahol a hangsúly továbbra is minden kétséget kizáróan az eredeti, szakrális funkciókra helyeződik, a liturgiák és a zarándoklatok lebonyolításán, a zarándokok fogadásán van, emellett azonban több profán szolgáltatással bővítették portfóliójukat: a templomtörténeti múzeum, a már említett Nézetváltás c. projektjük és a kávézóban szervezett változatos beszélgetések, előadások mellett több eseményük színesíti a város hétköznapijait egész évben.

Düsterben a zarándokok miatt a templom nem csak az istentiszteletek alatt látogatható, azonban ezt nem minden plébánia engedheti meg magának. Ahol nincsen lehetőség a szakrális térbe bármikor szabad bejutást biztosítani, ott még nagyobb jelentőséget kapnak a különböző kulturális- és közösségi programok, amelyekkel csökkenthető az épület kihasználatlansága.

Szélsőségesebb, ám ahogy látható, gyakran előforduló eset, amikor a templom elveszíti eredeti funkcióját, ekkor fennáll a kiüresedés veszélye. Ahhoz, hogy a teret ismét funkcióval tudják megtölteni, élővé tudják tenni, több jó stratégia is létezik. Oberhausenben, a Tafel vállalat beköltözésével a korábban raktárként használt tér ismét megtelt funkcióval, emberekkel. Az élelmiszerosztás, az esetek, a

⁸² <https://www.brusselstimes.com/223848/brussels-church-to-be-transformed-into-rock-climbing-hall>

(utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁸³ https://www.aachener-zeitung.de/lokales/juelich/juelicher-kirche-wird-zum-fahrradgeschaeft_aid-78953123

(utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁸⁴ <https://www.dezeen.com/2014/04/06/military-church-antwerp-transformed-restaurant-piet-boon-studio-job/>

(utolsó elérés: 2023.11.01.)

⁸⁵ <https://www.euronews.com/2017/10/05/ale-mary-church-turns-to-beer-brewing-to-raise-funds> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

rászorulók támogatása egyébként sem áll távol a keresztény egyház elveitől, a funkció pedig nem igényel semmilyen visszavonhatatlan beavatkozást a műemléképületen. Azonban mindez nem méltó, a

hűtőládák mégsem illenek egy hajdani szakrális térhez, a gyümölcsös- és zöldséges ládák nem ékesítik úgy a teret, ahogyan az megérdemelné. A Tafel csak szigorú feltételekkel költözhetett a házba, melyek közül az egyik: legkésőbb 17 év múlva el kell hagyniuk az épületet. Amint lejár, a templomot fel fogják újítani és ismét felszentelik, hogy hajdani fényében ragyoghasson és ismét a tradicionális módon szolgálhassa a közösséget.

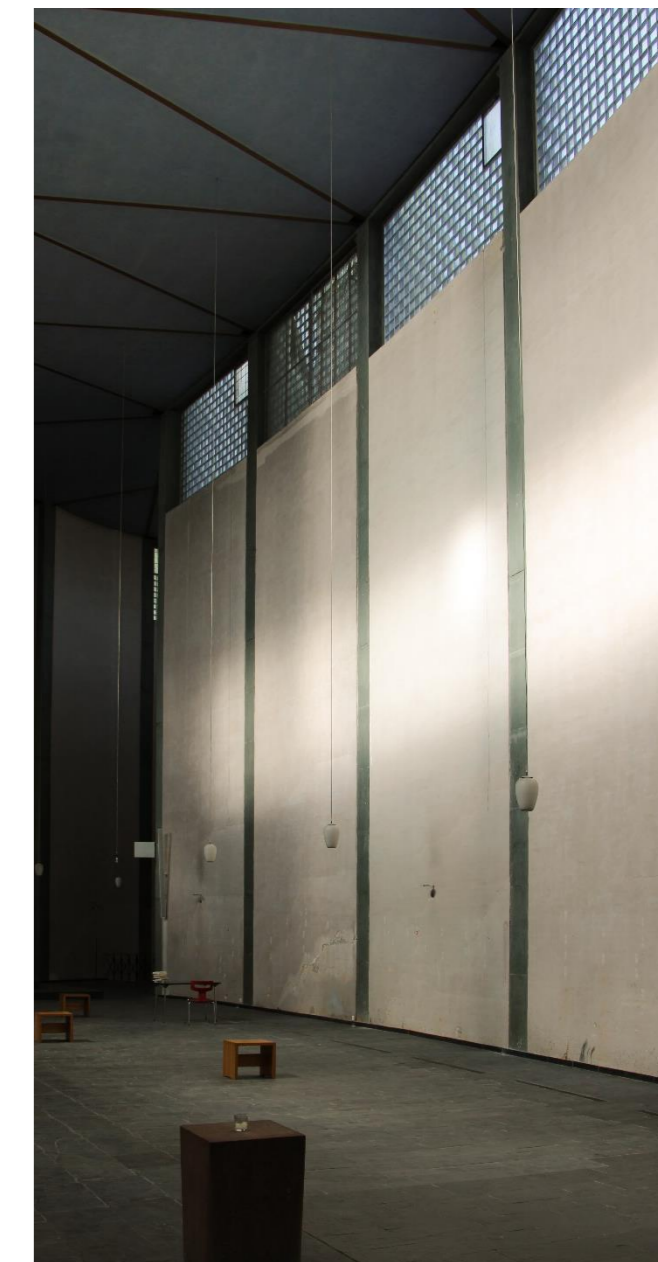
Ha egy plébániának, a városnak olyan funkcióra van szüksége, amelyre az elhagyott templomtér alkalmas lehet, de a használhatóság érdekében jelentős beavatkozásokat kéne végezni, akkor érdemes egy pillanatra megállni. Ezt megfontolt lépést választották a gyász- és tanácsadó-központ munkatársai Frankfurtban. Előbb finom változtatásokkal próbálták ki, hogyan tudna jól működni az új funkció, mire van igénye a város polgárainak, majd amikor ezek a körülmények tisztázódtak, akkor írtak ki egy pályázatot építészeknek.

A kérdés komplex, nincsen két egyforma szituáció, nincsenek egyforma feltételek, nincsen két egyforma adottságokkal rendelkező város, a változatos igények és viszonyok lehetetlenné teszik egy általánosan működő képlet megalkotását. Minden közösségnek mérlegelnie kell, mire van szüksége, milyen jellegű használatra szánják az épületet, mit várnak el tőle. Nem biztos, hogy a bevétel elég lesz a hajdani templom megőrzéséhez, működtetéséhez, ha csupán néhány programot szerveznek, de lehet, hogy egy intézmény beköltöztetésére sincsen igénye a területnek, nem tudják fenntartani a szolgáltatás színvonalát.

„Akkor kezd élni a tér, ha az emberek belépnek oda.”⁸⁶

A dolgozatomban bemutatott példák alapján úgy vélem, Rudolf Schwarz szakrális épületei nem veszítették el jelentőségüket a 21. század kiszámíthatatlan, gyorsan változó évtizedeiben sem, állításai, elvei relevánsak. Az épületei ezek alapján jól szerkesztettek, terei nem avultak el, nem egy elmúlt kor

⁸⁶ Peht, Wolfgang – Strohl, Hilde: Rudolf Schwarz 1897-1961. Architekt einer anderen Moderne. Berlin: Hatje Cantz Verlag, 1997.195.

a fény játéka a St Michael templom belső terében

nyomát viselik magukon. Megfelelnek az eredeti funkció kortárs gyakorlására, azonban, ha szükséges, akkor új célokat is teljesíteni tudnak, új feladatot ellátni, új közösséget szolgálni. Hiszen a templom a szükséges, akkor újrafogalmazzuk az épületeket, annak elemeit a saját korunknak és elvárásainknak megfelelően, ahogy elveivel közel 100 éve Rudolf Schwarz is tette.⁸⁷

⁸⁷ ennek egy, már 3 éve működő platformja az évente megrendezésre kerülő konferencia a németországi funkciójukat veszített templomok jövőjéről: <https://www.transara.uni-bonn.de/de/veranstaltungenseiten/transara-jahrestagung-2023> (utolsó elérés: 2023.11.01.)

VI

Irodalomjegyzék

Schwarz, Rudolf. *Wegweisung der Technik*. Potsdam: Müller und Kiepenheuer, 1928.

Schwarz, Rudolf: *Vom Bau der Kirche*. Würzburg, Werkbun Verlag, 1938.
angol fordítása: Schwarz, Rudolf (transl.: Cynthia Harris): *The Church Incarnate*. Chicago: Henry Regnery Company, 1958.
– Schwarz, R.: C. I.

Schwarz, Rudolf: *Von der Bebauung der Erde*. Heidelberg: Schneider, 1949.

Schwarz, Rudolf: *Kirchenbau: Welt vor der Schwelle*. Heidelberg: Kerle, 1960. – Schwarz, R.: K. W. S.

Muck, Herbert: *Eine „Erste Architektur“*. In: Manfred Sundermann, Claudia Lang, Maria Schwarz (eds.): *Rudolf Schwarz*. Bonn: Akademie der Architektenkammer Nordrhein-Westfalen, 1981.

Pehnt, Wolfgang – Strohl, Hilde: *Rudolf Schwarz 1897-1961. Architekt einer anderen Moderne*. Berlin: Hatje Cantz Verlag, 1997.

Caruso, Adam – Thomas, Helen (eds.): *Rudolf Schwarz and the Monumental Order of Things*. Zürich: gta Verlag, 2018.

Aalto, Alvar: *The Architectural Struggle*. London: RIBA Discourse, 1957.

Guardini, Romano: *Die Sinne und die religiöse Erkenntnis. Zwei Versuche über die christliche Vergewisserung*. Würzburg: Wekbund Kiadó, 1958.

Kovalovszky Miklós – O. Nagy Gábor – Juhász József – Szőke István(eds): *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

Fishman, Robert: *From the Radiant City to Vichy*. (ed.) Walden: *The Open Hand*. Cambridge: MIT Press, 1977.

St John Wilson, Colin: *Architectural reflections. Studies in the Philosophy and Practise of Architecture*. Manchester: Manchester University Press, 1988.

Augé, Marc: *Non-lieux: Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Párizs: Éditions du Seuil, 1992.

St John Wilson, Colin: *The Other Tradition of Modern Architecture. The Uncompleted Project*. London: Academy Editions, 1995.

Richter, Klemens: *Kirchenräume un Kircenträume. Die Bedeutung des Kirchenraums für eine lebendige Gemeinde*. Freiburg: Verlag Herder, 1999.

Ferkai András: *A mérhető és a mérhetetlen. Megjegyzés az ötvenes és hatvanas évek építészetéről*. In: *Úr vagy megélt tér. Építészettörténeti írások*. Budapest: Terc kft., 2003.

Ferkai András: *Úr vagy megélt tér? Gondolatok az építészeti térről*. In: *Úr vagy megélt tér. Építészettörténeti írások*. Budapest: Terc kft., 2003.

Plante, Ulrich: *Leitbild Reduktion. Beiträge zum Kirchenbau in Deutschland von 1945 bis 1950*. Stuttgart, Institut Grundlagen moderner Architektur und Entwerfen der Universität Stuttgart, 2003.

Vukoszlávlyev Zorán: *Anyag és Csend*. Budapest: Akadémia Kiadó, 2011.

Professur Schett, Wolfgang: *Rhein/Ruhr. Seminarreise Frühlingssemester 2011*. Zürich: ETH Eidgenössische Technische Hochschule Zürich, 2011.

Moffett, Kenneth M.: *Forming and Centering. On Rudolf Schwarz's The Church Incarnate: The Sacred Funktion of Cheistian Architecture*. Emerland Published Limited, 2017.
- Moffett, K. : F. C.

Helyszíni találkozások, levelezések

Bécs: *Herr Pfarrer Gerald Gump*, a közösség papja
Georg Siegel, építészmérnök

Frankfurt: *Herr Ralph Messer*, a gyász-tanácsadóközpont referense

Düren: *Herr Pfarrer von Danwitz*, a közösség papja

Aachen: Pfarrkirche St. Fronleichnam:
Herr Regionalwikar Frank Hendriks,
a közösség papja
Kirche St. Bonifatius:
Herr Pfarrer Matthias Goldammer,
a közösség papja

Essen: *Herr Pfarrer Ludger Blasius*

Oberhausen: *Herr Friedhelm Bever*, az Oberhausener Tafel alelnöke
Frau Regina Wittmann, a templom állagvédelméért felelős építészmérnökök
Herr Werner Funke, a templom állagvédelméért felelős építészmérnökök

Wuppertal: *Herr Kaplan Menke*, a közösség papja

Frankfurt:

<https://www.faz.net/aktuell/rhein-main/frankfurt/st-michael-wird-zur-ersten-frankfurter-urnenbegrabniskirche-18728281.html> (utolsó elérés: 2023. 10. 28.)

<https://trauerseelsorge.bistumlimburg.de/?fbclid=IwAR30xrBnidHNPltRcFWBa2pybGCuRhktv4r-7erxRqZB05HJInfoHrpJe9-Y> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/frankfurt-am-main-nordend-st-michael/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<http://www.architecture.eu/Architekten/Germany/Schwarz%20Rudolf/Rudolf%20Schwarz%20-%20Church%20St%20Michael%20Frankfurt%204.html> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

Saarbrüchen:

<https://www.pfarrei-st-johann.de/maria-koenigin.html> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/saarbruecken-maria-koenigin/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

Aachen:

<https://www.st-josef-und-fronleichnam.de/web/stfronleichnam/index.php> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/aachen-st-fronleichnam/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://www.arkitok.com/architects/rudolf-schwarz/projects/church-of-st-fronleichnam-aachen> (utolsó elérés: 2023. 10. 26.)

Düren:

<https://www.st-lukas.org/kirchen-kapellen/kirche-st-anna/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/dueren-st-anna/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

Essen:

<https://www.kulturkirche-essen.de/> (utolsó elérés: 2023. 10. 24.)

<https://bigbeautifulbuildings.de/en/objects/st-antoni-von-padua> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/essen-frohnhausen-st-antoni/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://www.sophiengemeinde-oberhausen.de/kalender> (utolsó elérés: 2023. 10. 28.)

<https://www.kulturkirche-essen.de/> (utolsó elérés: 2023. 10. 28.)

<https://www.kulturkirche-duisburg.de/> (utolsó elérés: 2023. 10. 28.)

<https://liebfrauen-kulturkirche.de/gebaeude/umbau-zur-kulturkirche> (utolsó elérés: 2023. 10. 28.)

Bottrop:

<https://kulturkirche-heiligkreuz.de/> (utolsó elérés: 2023. 10. 25.)

<https://bigbeautifulbuildings.de/en/objects/heilig-kreuz-kirche> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/bottrop-heilig-kreuz/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

Oberhausen:

<https://www.dieoberhausener Tafel.de/> (utolsó elérés: 2023. 10. 25.)

<https://www.baukunst-nrw.de/objekte/Tafelkirche-Heilige-Familie-Oberhausen--2514.htm> (utolsó elérés: 2023. 10. 25.)

<https://bigbeautifulbuildings.de/en/objects/heilige-familie-oberhausen> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

Wuppertal:

<https://www.katholisch-im-wuppertaler-westen.de/kirchen-und-einrichtungen/kirchen/st.-ludger/ueberblick/> (utolsó elérés: 2023. 10. 26.)

Köln:

<https://strasse-der-moderne.de/kirchen/koeln-ehrenfeld-st-mechtern/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://kulturkirche-ost.de/ort/> (utolsó elérés: 2023. 10. 26.)

https://www.kulturkirche-koeln.de/cont_6.lang_en.project.php (utolsó elérés: 2023. 10.)

<http://www.meistermann-gesellschaft.de/html/biographie.html> (utolsó elérés: 2023. 10. 24.)

<http://lexikon.katolikus.hu/> (utolsó elérés: 2023. 10. 24.)

<https://de.wikipedia.org/wiki/Profanierung> (utolsó elérés: 2023. 10. 22.)

<https://strasse-der-moderne.de/architekten/maria-schwarz/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://strasse-der-moderne.de/architekten/rudolf-schwarz/> (utolsó elérés: 2023. 10. 31.)

<https://archeyes.com/the-deeper-meaning-of-timeless-architecture/> (utolsó elérés: 2023. 10. 22.)

Illusztrációk

A külön nem jelölt képek, ábrák saját készítésűek.

- 14.oldal: hangulatfestő koncepcióterv a St. Michael átépítéséhez
meixner-schlueter-wendt.de letöltve:2023.11.01
- 22.oldal: Rudolf Schwarz portréja
frankfurter-personenlexikon.de letöltve:2023.11.01
- 29.oldal: Rudolf Schwarz 7 Tervének összegzése
Moffett, K.: F. C. 275.
- 33.oldal: Rudolf Schwarz magyarázó ábrái a Második Tervhez
Schwarz, R.: C. I. 67-94.
- 34.oldal: Rudolf Schwarz magyarázó ábrái a Negyedik Tervhez
Schwarz, R.: C. I..114-153.
- 36.oldal: Annakirche axonometriája, hosszmetsete és alaprajza
darkroom.ribaj.com letöltve:2023.11.01
- 37.oldal: a gótikus Szent Anna templom romjai, 1945
newchurcharchitecture.files.wordpress.com letöltve:2023.11.01
- 37.oldal: Rudolf és Maria Schwarz 1952-ben leadott pályázati anyaga
Caruso, A. – Thomas, H.: the Monumental Order of Things
- 42.oldal: Aare-szurdok, Svájc
sielok.hu letöltve:2023.11.01.
- 43.oldal: a frankfurti St. Michael eredeti metszete, alaprajza
bistumlimburg.de letöltve:2023.11.01
- 45.oldal: a megvalósuló terv perspektivikus képe
bistumlimburg.de letöltve:2023.11.01
- 46.oldal: Rudolf Schwarz magyarázó ábrái az Ötödik Tervhez
Schwarz, R.: C. I., 154-179.
- 48.oldal: a bottropi Heilig Kreuz templom alaprajza
elarafrizenwalden.tumblr.com letöltve:2023.11.01
- 49.oldal: a templom előtti tér a profanizálás előtt
bigbeautifulbuildings.de letöltve:2023.11.01
- 49.oldal: a belső tér a profanizálás előtt
strasse-der-moderne.de letöltve:2023.11.01
- 49.oldal: a belső tér a profanizálás utána, véradásra készülve
drk-blutspende.de letöltve:2023.11.01
- 50.oldal: a fal felhasítása az apszis felett
flickr.com/photos/schroeer-heiermann letöltve:2023.11.01

